

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XVII. KÖTET. 4. SZÁM.

MELYIK NYELVJÁRÁSBÓL

VALÓK

A MAGYAR NYELV RÉGI NÉMET

JÖVEVÉNYSZAVAI?

IRTA

MELICH JÁNOS.

OLVASTATOTT A M. TUD. AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK 1899 DECEMBER 4-ÉN
TARTOTT ÜLÉSÉN.

(A KÖZÉPFRAK NYELVJÁRÁS TÉRKÉPÉVEL.)

Ára 1 K 20 f.

BUDAPEST.

1900.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

- I. k.** I. Solon adótvényéről. *Tel'fy Ivántól.* Ára 20 f. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. *Tel'fy Ivántól.* 20 f. — III. A legújabb magyar Szentírásról. *Tárkányi J. Belától.* 40 f. — IV. A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. *Szász Károlytól.* 20 f. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. *Toldy Ferencztől.* 20 f. — VI. A keleti török nyelvről. *Vámbéry Ármintól.* 20 f. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól.* 60 f. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. *Bartalus Istvántól.* Hangjegyekkel. 1 K 20 f. — IX. Adalékok a régebbi magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országhíró mint író. 1 K 20 f. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). *Toldy Ferencztől.* — X. A magyar bővített mondat. *Brassai Sámuellettől.* 40 f. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknál Magyarországot illető kézíratai- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól.* 40 f. (1867—1869.)
- II. k.** I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. *Matray Gábor* I. tagtól. 20 f. — II. A tragikái felfogásról. Székfoglaló. *Szász Károly* r. tagtól. 40 f. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Joannovits Gy.* I. tagtól 40 f. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. *Finály Henrik* I. tagtól. 40 f. — V. Solomos Dénes költeményei és a hét-szigeti görög népnyelv. *Tel'fy Iván* lev. tagtól. 40 f. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal* I. tagtól. 40 f. — VII. Ujabb adalékok a régebbi magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olász szótárkája 1582-ből. Második kiadás IV. Egy XVI. századbeli növényzeti névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt) *Toldy Ferencz* r. tagtól. 80 f. — VIII. A sémi magánhangzókról és megjelölések módjairól. *Gr. Kuun Géza* lev. tagtól. 40 f. — IX. Magyar szófejtetések. *Szilády Áron* I. tagtól. 20 f. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szénassy Sándor* I. tagtól. 60 f. — XI. A defterekről. *Szilády Áron* lev. tagtól. 40 f. — XII. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. *Szvorényi Józseftől.* 20 f. (1869—1872.)
- III. k.** I. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázói után. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 80 f. — II. Apáczai Cséri János Bercsai Akos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. *Szabó Károly* r. tagtól. 20 f. — III. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. *Szabó Imre* t. tagtól. 20 f. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló *Vadnai Károly* I. tagtól. 40 f. — V. Emlékbeszéd Engel József felett. *Finály Henrik* I. tagtól 20 f. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ösköltészetre. *Barna Ferdinánd* I. tagtól. 80 f. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső I. tag felett. *Riedl Szende* I. tagtól. 20 f. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. *Dr. Goldziher Ignácztól.* 60 f. — IX. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. *Riedl Szende* I. tagtól 20 f. — X. Adalékok Krim történetéhez. *Gr. Kuun Géza* I. tagtól. 40 f. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. *Riedl Szende* lev. tagtól 40 f. (1872—1873.)
- IV. k.** I. szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére. különös tekintettel a magyarra. *Brassai Sámuel* r. tagtól 80 f. — II. szám. Bálinth Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Meléklet öt khálimik dana hangjegye. 40 f. — III. szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak művelése hazánkban. Székfoglaló *Bartal Antal* I. tagtól 80 f. — IV. szám. A határozott és határozatlan mondatról. *Barna Ferdinánd* I. tagtól 40 f. — V. szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletre hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. *Dr. Goldziher Ignácztól.* 40 f. — VI. szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanfőnök 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. *Budenz József* r. tagtól. 30 f. — VII. szám. Az új szókról. *Fogarasi János* r. tagtól. 30 f. — VIII. szám. Az új magyar orthologia. *Toldy Ferencz* r. tagtól. 30 f. — IX. szám. Az ik-es igékről. *Barna Ferdinánd* I. tagtól. 30 f. — X. szám. A nyelvújításról. *Szarvas Gábor* I. tagtól. 1875. 30 f. (1873—1875.)
- V. k.** I. szám. Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. *Barna Ferdinánd* lev. tagtól. 50 f. — II. sz. A neo- és palaeologia ügyében. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 60 f. — III. szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. *Barna Ferdinánd* lev. tagtól. 60 f. — IV. szám. Brassai és a nyelvújítás. *Ballaqi Mór* r. tagtól. 30 f. —

MELYIK NYELVJÁRÁSBÓL
VALÓK
A MAGYAR NYELV RÉGI NÉMET
JÖVEVÉNYSZAVAI?

IRTA
MELICH JÁNOS.

OLVASTATOTT A M. TUD. AKADEÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK 1899 DECEMBER 4-ÉN
TARTOTT ÜLÉSÉN.

(A KÖZÉPFRAK NYELVJÁRÁS TÉRKÉPÉVEL.)

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA.
1900.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai?

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1899. december 4-dikén tartott ülésén.)

Az innsbrucki Wagner-féle könyvnyomtatónál a következő című munkám hagyja el a sajtót: „Deutsche Ortsnamen und lehnwörter des ungarischen sprachschatzes”.*) A munkát Lumtzer Viktor barátommal együtt irtam; korai halála azonban meggátolta abban, hogy a terjedelmes tárgy feldolgozásában velem testvériesen megosztozzék. Az a kevés azonban, a mit közös dolgozatunkba írt, párosulva azzal, a mit a Paul-Braune-féle Beiträge-kben (XIX. XXI. köt.) közölt, maradandó emlékei alapos képzettségének, szorgalmának. Az ő kutatásai néhány becses adattal járultak a szepesi és az erdélyi szászság közti nyelvi viszony tisztázásához (lásd Korrespondenzblatt XIX. Keintzel és Scheiner polemiáját); az ő kutatásai nélkül mi se tudtunk volna oly határozott feleletet adni arra a kérdésre, melyik nyelvjárás hát az, a honnan nyelvünk régi német jövevényeit vettük. Mert csakis akkor emeltük a nyelvi kutatást a maga megfelelő kulturhistóriai magaslatára, ha pontosan meg tudtuk vonni a határt, meg tudtuk jelölni az átadót, a kitől és a honnan kölcsön vettünk. Az ilyen megvilágítás aztán kétszeres becsű; annyira-mennyire megpillanthatjuk mellette, mije van az átadónak s mire volt szüksége az átvevőnek. Természetes, nem minden szó bír kulturhistóriai értékkel, de a fogalomkörök szerint csoportosított egynyelvi átvételek a legbecsesebb kulturhistóriai adatok közé tartoznak.

*) Vö. Quellen und Forschungen zur Geschichte, Litteratur und Sprache Oesterreichs und seiner Kronländer, Bd. VI. Innsbruck 1900.

A kérdés, a melyre a következő sorok feladata keresni a feleletet, érintve volt már nyelvészeti irodalmunkban. Szinnyei József „Középkori nyelvemlékeink olvasása” című értekezésében részletesen foglalkozott a régi nyelvemlékek *o : a*, *u : o* írásával s meggyőződésem szerint kétségtelenül be is bizonyította, hogy az árpád-kori magyar nyelv rövid hangzóiról vallott elmélet, a mennyiben e vocalismusnak védői érveiket csakis az *o : a*, *u : o* írásra alapították, teljesen ingovány talajon épült. Hogy mennyire nem lehet az ilyes hangjelölésekből egyszersmind a hangok phonetikai értékére következtetni, azt egy jeles példán szemmel láthatólag bebizonyította Vondrák. Vondrák a „Freisingeni töredékek” újból való kiadásánál szépen bebizonyítja, hogy a II. számú emlék írója bajor ember volt, *u*-t írt az ószlov.*) *o* helyén s *o*-t az *a* helyén (v. ö. Vondrák Fris. pam. 29; a Freis. töredékeknek vallomását az ófn. spiránsok phonetikai értékére lásd Braune : Beitrage I. 527—534). Szinnyei is részletesen tárgyalja e magyar oklevélbeli *u : o*, *o : a* jelöléseket s phonetikai értékük megállapításánál fontos bizonyítékot lát a mi közös munkánk azon eredményében, hogy a magy. nyelv régi német elemei, a mennyiben a kfn. úfn.-ben *u*-val vannak meg, nem felnémet, hanem középnémet átvételek. Szinnyeinek nem lehetett célja se az, hogy a többi középnémetnyelvi bizonyítékot is felsorolja, se pedig az, hogy pontosabban meghatározza, melyik középnémet nyelvjárás lehetett a legrégibb átadó. A Szinnyei értekezésében kimondott eredmény nem ment át teljesen a nyelvészek egész táborába; egy nem rég megjelent nyelvészeti munkában a többek között pl. azt olvasom, hogy a magyar nyelv legrégibb német jövevényeit a középfelnémet nyelvből (helyesen t. i. : kor-szakban) vette. Ez állítás azonban menthető azzal, hogy Grimm-Weinhold alapján a középfelnémetet mint irodalmi nyelvet felső-német és középnémet ágra osztják s Weinhold a kettőnek — érthető okokból : t. i. közös irodalmi nyelv fejlődése alapján — együtt tárgyalja a történetét (Mhd. gr.).

Dolgozatomat úgy osztottam be, hogy az egyik részben a hangtani bizonyítékokat csoportosítsam, a másik részben pedig a magyarországi német helynevekről szólókat. A hangtani részben mindig a legrégibb adatokból vagy általános, közmagyar

*) Ószlovén alatt a mai szlovén régiebb nyelvállapotát értem.

szavakból indulok ki s más újabb, részben csak tájnyelvi szavak hangtani vallomását csakis egy-egy régibb jelenség még jobban való megerősítése céljából veszem tekintetbe. A hol forrást nem idézek, ott mindig német könyvem megfelelő szavának adatait közlöm.

A hangtani rész tárgyalásánál eltérek attól a szokásos eljárástól, hogy először a vocalismust, s csak azután a consonantismust tárgyaljam. A consonantismus biztosabb alapot ad a jelen esetben a vocalismus tárgyalásához s azért vele kezdem meg vizsgálódásaimat.

I. Hangtan.

A) C o n s o n a n s o k.

1. Labiálisok.

A mi kérdésünk szempontjából legbecsesebb, mert egyúttal a legtanulságosabb is, mikép viselkednek jövevényszavaink a labiális tenuis germ. *p*, és a labiális media germ. *b*-vel szemben.

1. §. Szóvégén *p*-t találunk a magyarban a feln. *pf* helyén a *csap*, *csapolni*, *csaplár* szóban. A *csap* szó megvan a Besztercei (ductile *ch* *a* *p*), s meg a Schlägli szójegyzékben is (ductile *chap*). A NySz. bőven tanúskodik mind régiségéről, mind pedig nagy elterjedéséről. Ha már most a *csap*, *csapol*, *csaplár*-t összehasonlítjuk eredetijével a kfn. *zapfē*, ófn. *zapfo* (v. ö. friz *tāp*, aln. *tap*, ang. sz. *tappa*, ang. *tap*, óéjsz. *tappe* Kluge) szóval, azt fogjuk látni, hogy a magy. szóban megmaradt az a germ. *p*, a mely a felnémet nyelvjárásokban - itt geminatio esetében - *pf*-fé lett. Ha már most összehasonlítjuk, hogy hol mondanak ma vagy mondtak a XI., XII. században a germ. *p* helyén geminatio esetén *p*, *pp*-et, azt fogjuk találni, hogy *p*-t mondanak a közép s részben a rajnai frank nyelvjárások (Petz 68, 69). A frankfurti nyelvben 1417, 1419, 1444, 1461-ben is *zappen*-t mondtak (Wuel. 42); az erdélyi szászok 1504-ben is *czappen*-t ismertek (K. 18), ma is *tsapm* (beszt. sz. Ar. 26 : 141) alak a járatos. — A hazai német nyelvjárások közül az erdélyi szászban (Schein. §. 29, Kisch 46, Ar. 26 : 202), a szepesi szászban (leibiczi nyelvj. Lumt. §. 110), a verbászi nyelvjárásban (Schmidt §. 79. 6) a geminatio esetén *p*-t és nem *pf*-et mondanak. —

A középfrank nyelvjárásban *p*-et mondanak ma is (tehát *verzappe zabbe* K. 24) a kfn. újfñ. *pf* helyén.

A *csap* szóhoz tartozik, mert benne hasonló a hangtani helyzet, a hétfalusi *cóp* : hajfonadék (MTsz. ; erd. szász *zôp* K. 24, besz. sz. *tsôp* Ar. 1 : 3 : 54 ; 26 : 204 ; szep. sz. *tsop* Lumtz. §. 110, újfñ. *zopf*) ; ugyancsak ide való a meglehetősen elterjedt *sop*, *sóp* : fűskamra, szénapadlás stb. (MTsz.), melynek megfelelői besz. sz. *šôpm* (Ar. 26 : 203 leib. sz. *šopu*, feln. *schopf* (schoppen alak kném. eredetű, Kluge). — A magyarban *copf*-ot, *sneffet*, *snepfet* mondunk a felnémet eredetű szavakban ; mért mondunk csak a *csap*, *csaplár*, *csapolni*, *cóp*, *sóp*-ban *p*-t ? Egyszerűen azért, mert ezek más nyelvjárásból valók.

2. §. Germ. *p m* után megmaradt a magyarban is ; itt csakis a szó végén levő *mp*-t vesszük ; ide való példák : 1. *komp*. A szó régisége mellett küzd első sorban jelentése (v. ö. Lum. Nyközl. 27 : 472), s másodsorban *o < u*-ja. A NySz. aránylag kései adatokból ismeri. Német megfelelői kfn. *kumpf*, újfñ. *kumpf*, aln. *kump* (Kluge), besz. sz. *k'omp* (Kisch 24), *kump* (Ar. 26 : 161, 204), ww. eifl. *komp* (Kisch 24), szep. sz. leib. *komp* (Lumtz. §. 62). Ugyanebből a szóból való a 2. *komplár*, *komplárkodom*, *komplárság* (NySz. Gyöngy. szót.), a melyre v. ö. az 1470-ből való erd. sz. *kumpel* adatot (K. 18). 3. *kolomp* (kolompol, kolompoz NySz.), baj.-osztr. *klampe* ; (a feln. *klampe* átvétel az alnémetből v. ö. Kluge, klamp : tönen Schmeller). 4. *zsémb*, *sémb* (sémbelés, zsémbelődik, zsémbes ; simbes, simbelődik NySz.). Nagy és kiterjedt használata volt a nyelvtörténetben a *zsémb* szónak ; a szót még egyszer felnémet forrásból átvettük *simfel*, *sinfel* alakban. Megfelelői kfn. újfñ. *schimpf*, aln. *schimp* (Kluge). A frankfurti nyelvjárásban 1355-ből mutatható ki egy *schym p* alak (Wuel. 42, kn. *schimp* Weinh. mhd. gr. §. 155), Lexer ismer a régiségből középnm. *schemph* alakot is (Mhdwb.), siegfolyómenti *schemberlich* (H. 27 és vö. §. 32). A szó jelentése is fontos bizonyíték (Kluge). — 5. Azt lehet mondani, hogy közmagyar a *lomp*, *lompos* (NySz.), *lombos* szó is ; a kései kfn. *lumpe* (Lexer Mhdwb.), újfñ. *lumpen* (Kluge) alnémet átvevés, v. ö. *lomp*, *lomperd* (Kluge). A hazai középñ. nyelvjárások közül megvan a szó a szep. leib.-ban *lomp*, *lompeš* alakban. — A régiség adatai közül ide való még a 6. *stomb*-sáfár (NySz.)-beli *stomb*, a mely egy a Páriz Pápai-féle *stomb*-bal. A nagybánya-

zalatnai *stomp* (érez-zúzó MTsz.) egy ezekkel a szavakkal; valamennyi az ófn. kfn. *stampf*, aln. *stampen* származéka.

Még egy tájszóról kell megemlékezni s ez a tor. *zsonp*: a bánya mélyében összegyűlt víztócsa (Jankó: Torda-Ar. Tor. 173, 203); megfelelői kfn. úfn. *sumpf*, beszt. szász *zomp* (Ar. 26: 164), leib. szep. sz. *zomp*, *somp* (Lum. §. 110, vö. t. *žomp*, cs. *žompa* Matz.).

Az *m* utáni *p*-t se változtatta vissza a magyar a feln. *pf*-ből; hiszen a magyar hűséges megőrző; a hogy kapja, úgy őrzí is a szót, bizonyíték rá pl. a *Stomfa* (ném. Stampfen) helynév is. A dolog itt is csak úgy érthető meg, ha felteszszük, hogy a magyar olyan dialektusból vett, a hol a hangmozdítás *m* után nem történt meg. A hazai nyelvjárások közül ilyenek az erd. szászok most és a multban (K. 18, 24; Schein. §. 29. Kisch 46, Ar. 26: 202), a leib. szep. szász (Lumt. §. 110), a verbászi (Schmidt §. 79. 5); a középnémet nyelvjárások közül ilyen a középfrank és a rajnai frank (Petz. 68, 69). *Mp* helyett *mb*-et találtunk a *zsémb*, *lombos*, *stomb* szavakban; v. ö. hogy a siegfolyómenti (Rajnába Bonn táján beszakadó folyócska) középfrank nyelvben *komb* van a *komp* helyett, *stomb*: *stomp* helyett (K. 25), *schemberlich* a *zsémbes* (H. 77.).

3. §. A mit a szóvégi *mp* csoportnál tapasztaltunk, ugyanazt látjuk a szóközépi *mp*, kfn. úfn. *mpf*-nél (a mennyiben nem aln. kölesönvétellel van dolgunk); ide tartoznak: 1. *komplár* (komplárokodom, komplárság NySz. Gyöngy. szót.; a nyelvekbeli adatokat lásd a §. 2. *komp*, *komplár* alatt). A szónak első jelentése ,verkäufer, weinschank', *komplárkodik* wuchern, handeln; negotiari.—Grimm (d. Wb.) szerint a *kumpf* egy rajna vidéki mértéknek a neve is (v. ö. ang. sz. *cumb* getreidemass); ebből a *kumpf* (= magy. *komp* v. ö. §. 2. és 37) szóból alakult egy *k'umpfen* ige, melynek iterativuma kném. *kompeln*. Ennek az igének *kompelere* származékából való a magy. *komplár* (v. ö. csaplár); 2. *kolompár* (blechschmied NySz.). Megfelelői kfn. *klampfer* (Lexer Mhdwb.) v. ö. kfn. *klampfern* (u. o.). A salzburgi nyelvben *klampferer* mellett *klamperer* is járja (Schmeller I: 1330), de különben az osztr. baj. a blechschmied-et klempner-nek hívja. - - A *kolompár* szó a tótság közt vezetéknevül is szolgál. 3. *stömpöly*, *stempely* (NySz.). A MTsz. adatai világosan bizonyítják, hogy a szó most (valószínű a multban is) csakis Erdélyben járatos; a szó a felném.-be először

csak az újfelnémet korszakban került (v. ö. Kluge) és itt is főleg bányászati kifejezés (l. munkám e helyét). Jelentése és hangalakja alapján kétségtelen középnémet jövevény, és az erd. szász *stimpel* (Ar. 26: 149), szep. sz. *stempel* (Schröer Laute) átvevése (v. ö. kfn. *stempfel* Lexer Mhdwb.). — Inkább csak nyelvtörténet-tájnnyelvi adat számba megy a régi *rempel* (viertel, folyadékok mértéke NySz.); ma is csak az éjszaki vármegyékben ismerik (*römpöj, römpöl, röm-pöly, rempely* MTsz.) s félmesszely a jelentése. Eredetije a szep. szász *rimpl, rempl*, a mely származéka szep. sz. *romp* (Lum. §. 110), besz. szász *romp* (Kisch 24, 46. Ar. 26: 162; erd. szász [1401-ből] *rump*, [1531] *rwmp*: getreidemass K. 18), kfn. *rumph* (Lexer Mhdwb.) szónak.

Van még néhány idetartozó szó (*trampeli, himpellér, gimpli, czempel, kámpol, körömpö, stempli, stamperli; csempe?*), a melyek azonban újabb eredetűek nyelvünkben s mind az osztrák dialektusban is mint kn. jövevények élnek; valószínű tehát, hogy innen kerültek.

4. §. Germán *p* szóközépi *r* után a középfrank nyelvjárásnak csakis az éjszaki, az alnémet felé eső részében marad meg; az erdélyi szász nyelvjárás ma ezt a *p*-et hangmozdítás útján *f*-nek mondja; ebben is tehát hasonlít a déli középfrankhoz (v. ö. K. 25. Korr. 8: 27. Ar. 26: 204. Schein. §. 29); a szepesi szászban szintén *f*-é lett e *p* (Lumt. §. 110). De ez nem lehetett így a XIII., XIV. XV. században. A szep. szász nyelv ismer egy olyan szót, a hol *p*-t találunk s ez a *tirpl* (Lumt. §. 110. jegyzet; Ar. I: 3: 66: *dürpel*); a magy. *Korpona*: régi *Karppen*,*) ma *Karpten* (K. 44) szintén ide tartozik. Az erd. szászban a — *dorf* mellett 1309-ben — *dorp* is előfordul (K. 18). — A mi szavaink közül germ. *rp*-t mutat a *szörpöl*; Calepinus *szörböl*-nek írja (NySz.), a MTsz. szerint *szörpöl, szörböl, szürböl, szürpöl, zürböl* alakokban járatos (az *rb*-re v. ö. siegfolyómenti *scharb*: *scharf*, H. 80; lásd §. 36. 42). — Az osztr. baj. *sürfen, sürpfen* (*schlürfen* Schm. II: 325) a magyarban *surfol* alakban van meg (MTsz.). A *szörpöl* tehát okvetlenül olyan nyelvjárásból való, a hol *rp*-t mondanak. Érdekes, hogy az erd. szász dialektusok épen a *schlürfen* szóban még ma is (*slurpen*) *rp*-et mondanak (v. ö. Kisch 46, 50. Ar. 26: 204: *slurpm* ndl. *slurpm*). —

*) Költől nem messze kfrank területen ma is van egy *Kerpen* helység.

A germ. *rb* (erd. szász, moselfrank *rf*) és a germán *rp* (erd. sz. moselfr. *rf* lásd Kisch 50) az erd. szászban *rf*-fé lett; germ. *rb*-re példa a tájnyelvi *gärft*, v. ö. §. 8.

5. §. Szóközépi kettős germ. *pp*, vagy *p*, újfñ. *pf* a magyarban *p*-vel van meg. Ide való példa: 1. *koporsály*, újfñ. *kupferschale* (NySz. kupfersálna, v. ö. bányászna NySz. tót eredetű). — Egy 1494-ből való adat szerint az erd. szászban *kupper*-t is mondtak (K. 18), ma azonban *k'qfär* (klat. *cuper*, kaln. *coper* Kisch 46) a szabályos megfelelő épűgy, mint a moselfrankban, trieriben (*koffer* Kisch 47). — A frankfurti nyelvjárásban: a XIV. XV. században a szó még *p*-és alakkal van meg; Wuel.-nél 1396., 1428-ból *kopper*-t, 1401-ből *kopperschmidt*-et olvasunk (Wuel. 42). — 2. *píp* (NySz.), *pípic*, *pép* (MTsz.): a szárnyas állat nyelvén szomjúságtól támadt bőrkeményedésnek a neve. A szep. meg az erd. szászban ennek *píps*, *pípts* (Kisch 45), *píps* az alakja; v. ö. kfn. *phiphiz* (hartes zungenspitzhäutlein beim geflügel Lexer Mhdwb.). 3. *köppöly*, *köppölyöz* (NySz.); v. ö. kfn. *köpfen*, *kopfen*: ventosare, *kopfeln*: schröpfen (Lexer Mhdwb.), *köpfeln* (Grimm) a *kopf* szótól (schröpfkopf, kném. *kop*, aln. *kopp* stb. Grimm 5:1746). Etymologiaiilag ide tartoznak a *kúf*, népnyelvi *kofa* (víztartó fakanna), a *kupa* és a *köpü* szó (NySz.).

Jegyzet. Itt kell megemlítenem a magy. *zsúfa*, *súfa*-t (leves NySz.), a mely germ. *p* helyén *f*-et mutat (v. ö. ófn. *súfa*, kfn. *súfe*: suppe Lex. Mhdwb.). A szóban csak a kfn. *ú* helyén álló rövid *u* árulja el a középfrank eredetet (v. ö. *suffe* K. 34) s ezért részletesebb tárgyalása az ófn. hosszú *ú* alá való (v. ö. §. 49). A felnémet *suppe* (< v. ö. magy. *zupás* őrmester) kném. átvétel (Kluge).

Az itt felsorolt szavakon kívül idevalók még: *capa*-pohár, *kröpli*, *cappolódik*, *capistráng*, *stoppol* stb. Mivel azonban ezek a szavak *p*-és alakkal is megvannak a felnémetben s mivel nálunk aránylag újabb átvételek, vallomásuk kérdésünk szempontjából semmit se bizonyít.

6. §. A germ. szókezdő *p* (újfñ. kfn. ófn. *pf*) határozottan középnémet eredetű szavainkon, hol *p*-vel, hol meg *f*-el jelentkezik; *p*-vel van meg: 1. *pőcze* (NySz. MTsz.), *pecze* (MTsz.) A szónak a *c*-je szemben a lat. *puteus*-beli *t*-vel, viszont *p*-je szemben az újfñ. *pfütze*-beli *pf* azt mutatja, hogy a szó olyan német nyelv-

járásból való, a hol *t : z* (v. ö. §. 16) hangmozditás mellett a *p < pf* nem történt meg; a *pfütze* szó az aacheni, eifeli, lux., siegfm., kölni középfrank nyelvjárásokban ma is *pöz*, *pez* s az erd. szászban ez összetételben *pæztröch* (Ar. 27 : 626, B. 7.H. 26); önállóan a szó tudtommal *pf*-el hangzik az erd. szászban is; 2. *píp*, *pípic* v. ö. szep. sz. *pyps* (Lumt. §. 111), erd. sz. *pīps*, kfn. *piphiz* (lásd §. 6). 3. *pánkó* (pánkoch, ponkoh NySz.); a népnyelvi adatok *pánkó*, *pánko* az ország keleti, főleg erdélyi részéből valók. A kfn. *phan-kuoche* (Lex. Mhdwb.) csakis középnémet eredetű nyelvemlékekben fordul elő *pancuhe* alakban (Weinh. mhd. gr. §. 153, szep. szász *fan* Lumt. §. 111. tr. *pann* Kisch 45); ma az erd. szász *fánkoch*-t, a szepesi *fánkuch*-t mond (v. ö. munkánkat fánk alatt);*) *f*-el átjött szavak: 1. *fánk* (baranyamegyei *pánk*) MTsz. Az adatokat l. *pánkó* alatt. 2. *font* (funt, funtos NySz. MTsz. alakja feln.) Régiségét bizonyítja nagy elterjedése (NySz.), középnémet eredetét *o*-ja (lásd §. 38). A szep. szászban *font* (Lumt. §. 111), az erd. szászban *fint* az alakja (Ar. 26 : 194, 203); a trieri nyelvjárásban azonban ma is *pond* (Kisch 45); régi adatok: kn. *punt* (Weinh. mhd. gr. §. 153); frankfurti kn. 1332-ből *punt* (Wuel. 42).

A mai hazai középnémet nyelvjárásokban a germ. *p* az erd. szászban hol *p*, hol *f* (v. ö. Schein. §. 29; Korr. 8 : 27); az *f*-es alakok az újfn. hatása alatt keletkeztek (Kisch 45, Arch. 26 : 203) s így jogos a feltevés, hogy az erd. szászban ép úgy, mint a középfrankban (moselfrank, rajnai frank, ripuari most és a multban XI., XII., XIII., XIV. század), *p*-fokon maradt a labiális explosiva (K. 24). — A *font* és a *fánk* ilyen újfn. hatás alatt keletkezett *f*-s knémet átvételek, míg ellenben a *pípic*, *pöcze*, *pánkó* (*pillér* nem biztos példa) az eredetiek, a változatlanok.

A labiális tenuis *p*-t megvizsgáltuk szó elején, szó belsejében, szó végén s azt találtuk, hogy a germ. *pp*, *mp*, *rp*, *p*, *mp* (*mb*), *rp* (*rb*) ugyanolyan megfeleléssel van meg a magyarban is; a szókezdő *p* pedig hol *p*, hol *f*-el van meg, még pedig — ez utóbbi esetben hangsúlyoznunk kell — éppen olyan esetben, a mikor a szó vocalismusa alapján se lehet felnémet eredetű (pl. *font*). Az első tételt, a melyen már most nem fog kelleni változtatni, tehát így hangzik: A magyar nyelv régi német jövevényeinek

*) A pillér szerintem nem német (píler kn. 1396-ból Wuel. 42) eredetű.

egy része a germ. *p*: újf. *pf* megvilágítása mellett nem felnémet, hanem középnémet, még pedig középfrank eredetű (v. ö. Petz.: 68., 69. és a 83. lapon levő táblát; Weinh. mhd. gr. §. 138. Braune I.: Zur Kenntniss des Fränkischen. Beitr. I. 1—56; Korr. 8: 16–17; Paul: Grundriss I.: 538).

7. §. Germán *b*, kfn. újf. *b* a magyar nyelv legtöbb német eredetű *b*-n kezdődő szavánál *p*-vel van meg; azt is tudjuk, hogy ennek oka a felnémet, illetve osztrák-bajor *b* zöngés mediának zöngétlenül való kiejtése. — A határozottan középnémet eredetű szavak egy részénél *b*-t, más részénél *p*-t mondunk. A magyarban *bitang*, *bitol*, *boglár* mellett (v. ö. kn. *pokelër* Weinh. mhd. gr. §. 153) van *porkoláb* (*purgrafe* Weinh. mhd. gr. §. 153), *pöröly* (ófn. *berjan*, szep. szász *përaen* 'schlagen, klopfen'-ből: szep. sz. *përäl*: ambosshammer Lumtz. §. 100, §. 221 anm. 6, erd. szász *piräl*, *pirl*), *pór*, *polgár*, *pendely* (v. ö. besz. sz. *bendöl*, déleifeli *bëndel* Kisch 11, 12). Ebből most már azt következtetjük, hogy a *b* kiejtésének kettős jelleme volt: lenis és fortis (*b*, *ḅ*: Paul: Grundriss I.: 588.). Ismeretes ez a kiejtés a moselfrank nyelvben (Kisch 47), továbbá a hesseni, thüringiai nyelvben (Weinh. mhd. gr. §. 153). A hazai középnémet nyelvjárások közül ismeri a szó kezdő labiális media fortis ejtését a szep. szász (Lumtz. §. 107), s ismeri az erd. szász is (Arch. 26: 205. Kisch 47).

8. §. Kfn. *b* helyén szó végén *f* áll a *sróf* szóban, v. ö. erd. sz. *šrauf* Arch. 26: 206. — E sajáttság jellemző az erdélyi szászra és a moselfrank nyelvre (K. 26); az indog. *rb* és *rp* a besztercei szászban és a moselfrankban *rf*-fé lett (Kisch 50, K. 26 korf | korb lineáról; Korr. 8: 27.); a hétfalusi *gárf*: fehérpecsenye (MTsz.) csakis az erd. szász *garf* (lásd munkánkat *gárf* alatt) átvétele. — V. ö. §. 4.

9. §. Itt említem meg, mert határozott középnémet eredetű, hogy a kfn. zöngétlen spiránsnak, *f*-nek labiális explosiva *p* vagy *b* felel meg néhány szavunkban. Ide való esetek: 1. *geréb*; az erd. szász *grēf*, hesseni *grēbe*, ófn. *gravio* átvétele; részletesen írtam róla és az erd. százból *b*-es alakot is közöltem a Nyközl.-ben (27: 206, 448 és Weinh. mhd. gr. §. 150). 2. A NySz.-ban egyszer előfordul *bisop*-ot azelőtt sajtóhibának néztem, de v. ö. kn. *bischobe*, *bischohen* (Weinh. mhd. gr. 150); 3. az Érdy-codexben előfordul

opp-mester, másutt a régiség-ben *hop-mester*, *hop-főúr* (NySz), a népnyelvben *hoppmester* (Székelyföld Nyr: 29 : 46); v. ö. kn. *hobisch, hobe* (Weinh. mhd. gr. §. 150; hesseni *hob* Paul Grundriss I: 587).*) Ez a három szó apró morzsa a bizonyítékok egész láncolatánál, de nekünk jól esik e kfn. *v, f* = kn. *b*-ről Weinholdnál azt olvasnunk, hogy «ennek a *b*-nek a területe a chattok lakta frank**) föld és Thüringia, kevésbbé a ripuari terület. (Mhd. gr. §. 150); ide való a *porkoláb* is.

10. §. A feln. *f* (ind. b. p.) helyén *p*-et találunk a *lepcsés* és a *kolopter* szavakban. Csak a *lepcsés* a közmagyar szó, s *p*-je bizonyító erő dolgában vetekedik a *geréb*, *bisop*, *hop* szóval. Megemlítem még, hogy a tájnyelvi *géber* (MTsz.) erd. szász *kēfer* (dachsparren, v. ö. Arch. 28 : 616) eredetibb alakja valahol a szászságban *b*-vel is hangzik (v. ö. Arch. 26 : 218).

2. Gutturálisok.

11. §. A szókezdő gutturális tenuis és mediából nem tudok semmiféle következtetést vonni. Csak a szó közepére, illetve szó végére van egy kétségtelen tanúm. S ez a magy. *bük, bükk, bikk* szó. Régiségét, közmagyar voltát felesleges bizonyítanom (lásd Beszt. Schlägli szójegyz. NySz. MTsz. s itt különösen *büfa*-ember alakját). Eredetét azonban igen. Miklosich azt írja, hogy a «magy. *bük, bik* közelebb áll a ném. *büche*» szóhoz (Etymwb.), mint a szláv *buk* alakhoz. Én a *bükk*-öt a kfn. *buoche*, újf. *buche* mellékalakjából a *büche*-ből származtattam, csak hogy ez az alak a XVI.—XVIII. században lép fel a felnémet irodalomban s a feln. nyelvjárásokban ma sincs meg (v. ö. Kluge Etymwb.). De a *ch : k* megfelelés is nehézséget okoz; a *ciha, céh, koh, kohol, kohó* stb. nem változtatták át *h*-jukat *k*-vá, mért tette volna ezt a *bükk* szó? A dolog világos lesz, ha azt mondom, hogy a germ. tenuis *k* néhány esetben nem ment át a *k : ch* hangmozditáson a középfrank nyelv éjszaki részében, ott ma is *böck* (*buche* K. 27)-ot mondanak (aln. *bôke* Kluge; *böcken boum* W. v. ö. Korr. 8 : 29) — Még

*) A *hop-cihér* (NySz.) szerintem idetartozik; *cihér*-re v. ö. Paul DWb. ziehen 2. alatt.

**) A chattok lakta frankföldre vö. Bilder aus der vaterländ. Geschichte II : 419. Scheiner.

egy dolog beszél a *bükk*-fa, *bikk*-fa középfrank eredete mellett s ez a népnyelvi *bit*-fa (MTsz.). A kfr. nyelvben anorganikus *k*-t találunk a *t* végű szavaknál: *bruck*: braut helyett, *hock*: heute helyett; teljesebbek: *hockt*: heute, *breokt*: braut (erd.sz.) stb. (K. 27. Kisch 63; Ar. I: 3 . 61. 62). Mivel ez a sajátság az erd. szászban és a középfrankban meg van, és csak is itt van meg, a jelenséget réginek kell tartanunk. Ez analógiák alapján a *bit*-fa egy ered. középfrank *böckt*-ből való (v. ö. Schein. §. 37. brökt.) Azt hiszem, hogy a *bit*-fa esettel teljesen analog a *zamat*: *zamak* helyett (v. ö. §. 17, 39, 43, 60). Meg kell jegyeznem, hogy ez esetek a tűneménynek fordítottjai; itt *t*-t találunk *k* helyett; teljesen ide való azonban a *hukmány*.

A magyar nyelv Tájszótára újból nagy segítségünkre jön a maga adataival. A sikátornak Erdélyben *gészkeny* a neve (MTsz.), s kétséget nem szenved, hogy az újfn. *gässchen*-nek a megfelelője. Tudnunk kell azonban, hogy az erd. szászban *s*, *š*, *ts*, *f* után az újfn. —*chen* kicsinyítő képző eredetibb —*ken*-nek hangzik, az az itt, ebben az egy esetben (részletesen l. K. 27, Arch. 26, 211, Korr. IX: 127 Schein. §. 32) a germ. tenuis *k* ma se ment át a hangmozdításon.

A Ny. Sz.-nak van egy adata, a mely szóközepén vocalisok között nyug. germ. *k* helyén *k*-val van meg a felném. *ch*-val szemben nyelvünkben. Ez a szó a *rekken*: rastrum, rechen. Mivel a szó csak is egy adatban van meg s mivel a mai nyelv se ismeri, vallo- mására nem építhetünk. Rokonságára összevetendő. aln. reek, kfn. rēche, ófn. rēhh o, óéjsz. reka (Kluge), középaln. *regke* (Dieffenbach). A középfrankság éjszaki területe ma csak néhány szóban őrizte meg az ilyen helyzetben levő *k*-t (*söken*: suchen, *maken*: machen) s e sorsában osztozik az erd. szász is (*säken*, *makn*, K. 27, Korr. 8: 29). Az összes többi esetekben átment a *k*: a *ch* hangmozdításon.

A germán tenuis *k*: újfn. *ch* első fölállított tételünket úgy módosítja (vö. az uerdingi-lineát, *k*: *ch*, Paul Grundriss I: 536 és a mellékelt mappát), hogy régi német szavaink a középfrank éjszaki, az alsófrankkal és alsószászszal határos területének a nyelvjárásából valók. S itt a régi ripuari terület van. E tételt egyébiránt az *mb*

(*mp* helyett) és a germ. *rp*-ből keletkezett *rp* (*rb*) is támogatja. A középfrankság déli területe *rf*-et mond.

3. Dentálisok.

12. §. Germ. *ld*, kfn. úfn. *lt* kapcsolat *ld*-vel, illetve *d*-vel van meg a *sódar* és a *csődör* szavakban. Az ófn. *scultara*-nak a besz. szászban *šoldar*, *šoldar* (Kisch 23. Ar. 26 : 161) a megfelelője (vö. aln. *schouder* stb. Kluge); a *csődör* szó etymológiájánál hivatkozás történt a népnyelvi *kőtör*: úfn. *kelter*-re; soha azonban senki meg nem magyarázta, mért maradt meg az egyik esetben a *d*, s mért találunk a másik esetben *t*-ét. Az ok az átadó nyelvében keresendő (vö. óaln. *telderi* Kluge). A germán *ld* > *ld* a középfrankban, a rajnaiban azonban már *lt* (lásd Petz : 87.).

13. §. Germán *rd* = magy. *rd*. Az *rd*, *rt* hangmozdítási sort Sievers állapította meg (vö. Paul : Grundriss I : 588); e szerint a középfrank nyelvjárások közül a ripuari az *rd*-ét, a moselfranknak pedig csakis egy része (siegfolyómenti, luxemburgi, lotharingiai) ismeri az *rd*-et (germ. *rd* és *rp* helyén Kisch. 61. 62.). A régi magyar szókincsből ide való a *bárd* (v. ö. ószász. óaln. *barda*, kfn. *barte*, különösen v. ö. Kluge : «dem bair. schwáb., auch dem oberhess. fehlt das wort») összes származékaival (NySz.) és a Beszter. szójegyzék *ord*: pedica szava. Tagányi felismerte e szókban a német eredetet (Századok 27 : 312); mi csak azt tesszük hozzá, hogy az úfn. kfn. *ort*-beli *rt* helyén mutatkozó magy. *rd* éjszaki közép- vagy alsófrank eredetű (vö. *oordband*, *oord* Be.)

Nem tartozik ide s csupán vocalismusa alapján (v. ö. §. 47.) középnémet eredetű a *ferdunk*, melynek a kfn.-ben *vicrdunc* az alakja (Lexen Mhdwb. és *fitying* szavunk), vallomása az *rd* szempontjából semmit se ér.

A hazai középnémet nyelvjárások ma *rt*-et mondanak (v. ö. Kisch. 60. 61. Arch. 26 : 200). Nagy hiba azonban az, ha ebből a tényből Schullerus és Scheiner azt következtetik, hogy az *rt* is bizonyítja, hogy «a déli erdélyi nyelvjárások is a moselfrankhoz s lejjebb a luxemburgi nyelvterülethez tartoznak (Korresp. XXII : 84)». Csakhogy a magyar s minden esetre erdélyi szász eredetű *Bongárd* és a 36. §-ban tárgyalt *u* : *r* + consonáns előtt, a mely a magyarban *o* + *r* + consonánssal van meg, e nézet el-

len bizonyít*). Pauler Gyula tanítása szerint ugyanis Szeben táján flamandok Rajna-melléki németekkel vegyest telepedtek meg. (I: 330). Állítását historikusaink elfogadták (l. Komáromy A. Ugocsa vármegye keletkezése; Kropf L.: Századok 37: 725.). Minket e helyütt csak a *Bongárd*-beli *rd* érdekel, a mely megvan a kolozsvári *Házsongárd*-ban s meg a *Várda* helységnevünkben (Szabolcs m. ném. Klein Wardein; Veszprém m., Somogy m.). Mind a *Bongárd* (vö. kölni *bungert*, *wingert*, erd. sz. *bongert*, *wengert* Ar. I: 3: 66), mind a *Házsongárd*-beli *gárd* a siegfm. *gärde* (H. 14. 112), újf. *garten* szóval egy (vö. besz. sz. *venger* tr. *wöngert*, ófn. *wingarto* Kisch 2. 6. lux. eifl. *wengert*, *bongert* u. o. 33., K. 31. a *házsongárd*-ra még azt jegyzem meg, hogy Kischnél egy helyütt olvastam kfr. helyneveket *hasel*-lel összetéve v. ö. 17. §. jegyzetben Hasselbach stb. Förstemann Altd. namb. 2: 756). A *Várda* helynév ugyanaz, a mi a mai köznyelvi *várta*, csak más nyelvjárásból való (v. ö. Eszlár, Szatmár, Ardót stb.-ről szóló helynévi részt; §. 17; ószász *wardôn* Kluge, siegfm. *wärde* H. 14. 112). A Magyarországra bevándorolt németek tehát a germ. *rd*, úfn. *rt* helyén *rd*-et mondtak.

14. §. Szóközépi germ. *d*, újf. *tt* = magy. *d*-van a *riheder* (vö. a régi Tsz.) szóban. A besz. szászban a szó ma is *vedər*, a moselfrk. dialektusokban *wedder*, *wēder* (Kisch 15. 62), v. ö. ószász *wēdar* (Kluge; K. 23). Hogy a szó csakugyan középfrank eredetű, bizonyítja a germ. *e* helyén álló *iē*, a mely a trieriben van meg; itt a *herz hiērz* stb. (Kisch. 15) Az *iē*: *iher* vö. §. 27.

15. §. Az itt felhozott germ. *d* magy. *d* (ófn. kfn. *t*) megfelelések után nem lesz merész az az állítás, hogy a magyar *dőrc*: újf. *thöricht*, aln. *duizelig* (Kluge), *döllye*, *dölyfös*: újf. *toll*, siegfm. és ósz. *dol* (H., Kluge), *durczás* szavak olyan nyelvből valók, a mely a germ. *d*-et meghagyta *d* fokán; ez pedig a többi hangtani változással egyezőleg csakis a középfrank nyelvjárás lehetett (v. ö. Petz. 87). A hazai középnémet nyelvjárások általában *d* fokon állanak, ismerik azonban a *t*-t is (v. ö. Ar. 26. 199 K. 23, Korr. 8: 19).

A *d*, *t* (gy, ty), germ. *t*: *z*, *s*, *ss*, *nd*: *nk* változásról v. ö. §. 16, 17, 29, 39, 43. és II. Helynevek.

*) A többi nem moselfrank bizonyítékról az Egy. Phil. Közlönyben szándékozom írni.

16. §. Germán dentális tenuis $t =$ magy. t . A *kurtu*, *kurtika* (melléknév és főnév: ruhadarab, v. ö. Kluge: *kurz*) szó hosszabb vizsgálatot követel, azért nem foglalkozom vele. Hasonlóan nem foglalkozom a *zsörtölődik* és a *scherz* összefüggéssel. Azt azonban nem hagyhatom figyelmen kívül, hogy a NySz.-ban egy ilyen adat olvasható: «Jó aranyat ha akarsz csinálni, három annyi pisklocz és egy kicsin veres *czuzatot* tedd egy tégelyben.» Itt a *czuzat*: *zusatz*-ot jelent, s ha nem tollhiba, akkor benne germ. t helyén t -ét találunk a várható z (ts) helyén. Germán szókezdő $t:z$ a mai középfrankban (*töschēn*: *zwischen*-t kivéve, lásd K. 23, Korr. 8: 18. v. ö. 6. §. 12. §. *csődör*, *csap*), ellenben szó végén t , z , s (az eseteket lásd Petz 67. 84. s v. ö. 17. §. Beregszász). A magyarban *csődör*, *zománc* mellett találunk *czuzat*-ot (v. ö. kfr. *gesat*: *gesetzt* Petznél, Korr. 8: 18.; aln. *zetten* Kluge *zománc*-ra v. ö. olasz *smalto* Kluge v. ö. §. 17.); annyi egyező hangtani jellenség mellett a *czuzat* szókezdő c -je és szóvégi t -je középfranknak vehető s a NySz. meggyanúsított tollhibás alakjai csoportából kiveendő.

A dentálisok vizsgálata, főleg az *rd* a középfrank nyelvjárás éjszaki része mellett szólt; a *czuzat*-beli c és t ezt még jobban megerősítette; a 17. §. kifejtendő $t:s$ (Beregszász) pedig a tanítást támogatja. — A *zsörtölődik*, *kurta*-beli *rt* alném. (u. ö. westfal. aln. *wortel*: *wurzel* stb. W.) eredetiségét figyelmen kívül hagyjuk.

4. Spiránsok. (v. ö. §. 8. 9. 10.)

17. §. A spiráns megfelelések közül egy se vall oly határozotlan, mint az ófn. kfn. *hs* kapcsolat. Azért csak röviden említem meg, hogy valami okának csak kell lenni, a miért *zománc*-ot, *zamat*-ot (a $t:k$ -ra v. ö. §. 11. és Kisch. 58.) mondunk, holott a NySz.-ban *šmuk* adat is van. Az alnémetben tudvalevőleg az *sm* kapcsolat ma is csak részben *šm*; a szavak egy részénél *sm* (vö. Paul: Grundriss I: 585). De az is nagyon fontos, a magyarban lett-e z -vé vagy úgy jött-e át (v. ö. Arch. 26. 214. 216. Korr. 128. Lumt. §. 124.). Azt se szabad magyarázatlanul hagynunk, miért mondunk *szek-rény* (az úfn. *schrein*)-t, hiszen az *sk* csoport a kfn. korszakban már elváltozott spiránssá, *š*-sé (v. ö. Petz 71. Weinhold szerint a IX. száz.-ban már *š*-volt Mhdgr. §. 188 Paul: Grundriss I: 591). Azt is tekintetbe kell vennünk, miért van *morzsol*, *mozsár* a vár-

ható *morsol*, *mosár* helyett (v. ö. Kisch 64. 66. Arch. 26: 215). Ezek a hangtani tények mind együttvéve becsesek akkor, mikor vallomásuk összhangzásban áll a főbb, nagyobb súlylyal bíró bizonyítékokkal. S ilyen fontos bizonyító a *hs* : *ss* megfelelés. Azért ezt részletesebben tárgyalom. (vö. Paul: Grundriss I. 586. 592).

A magyar nyelvben *puskú*-t, *suríkszet*, *niksz d-icsot* (erd. sz. *nest* = nichts. Kisch 58.) mondunk; e szavakban a kfn. *hs*, úfn. *chs* kiejtésben az x-et megtartottuk, jelélül annak, hogy e szavakat, akár közvetve, akár közvetlenül, felnémet területről kaptuk. Miért mondunk hát *szász*-t, *lőcsöt*, holott e szavak felnémet alakja *sachse*, *leuchse*? A hazai középnémet nyelvjárások közül az erdélyi szász-ság az összes kfn. *hs*-es alakokat *s*-ekké változtatja; az erd. szászban *ös*, *ūs*-t mondunk *ochs* helyett, *drēslar*-t, *zēs*-t: *drechsler*, *sechs* helyett (v. ö. K. 29. Arch. 26. 220. Korr. IX: 128. Kisch. 64. Scheiner §. 28.). Főleg ennek a hangtani jelenségnek alapján mondja Keintzel: «Ezek a nyelvsajátságok, a melyek az erd. szász és középfrank nyelvjárásokban az alsófrankkal egyöntetűen vannak meg, emlékeztetnek arra a korra, a midőn a frankok a közép és az alsó Rajnánál még egy és ugyanazt a nyelvjárást beszéltek, míg aztán a délről éjszak felé haladó hangmozdítás válaszfalat vont a közép és az alsófrank nyelvek közé (Arch. 26, 221).» A többi hazai knémet nyelvjárások közül az eddig ismertek mind *ks*-et mondanak (v. ö. szep. szász *or*, *flugs*: *ochs*, *flachs* Lumt. §. 123. Korr. XIX. 86.). Már most, ha ezt a *hs* > *ss* > *s* megfelelést vesszük alapul, akkor a *szász* szó csakis olyan nyelvjárásból való, a hol a *hs* helyén *sz*-et mondtak *s* az előtte levő vocalist megnyújtották. (Arch. 26: 151.) Az erdélyi szászok magukat *saks*, *sakts*, *saks*-nak, nyelvüket *saksas*, *tsoktsas*-nak hívják (v. ö. Kisch 65. Arch. 26: 221), a mi teljesen ellenkezik nyelvük hangtani szabályaival (v. ö. Korr. IX: 127. 128). A szász tudósok a *saksz* szóban felnémet eredetű jövevényt látnak és joggal. A szepesi szászok is csak nekünk szászok, ők maguknak *tsepsar*-ek.

Ha egy kicsit körülnézünk, mikép hívja az egyik nép a másikat, igen érdekes megfigyelést tehetünk. A franczia *allemande*: alemannnak hívja az összes németeket, a finn *saksa*-nak, mert a keleti szász-ság révén ismerkedett meg velük; a lauziczi szorbnak minden német *bawarski*, mert a bajorok voltak az első germán törzs, melylyel érintkeztek (Schmell. I: 218. Bachmann: Gesch.

Böhmens I: 74). *Venälüise* a nagyorosz a finnek, *krevin* az észtnék, mert az első érintkezéskor a *venetek* (vend, Golubovszki nézete), a *kriviček**) törzse volt az, a melylyel e hatalmas szlávsgból először dolguk akadt. A kisorosz *moszkalj*nak hívja s tőle átvette a lengyel, tót, oláh a nagyoroszt, mert az első törzs, a melylyel érintkezett e szláv ágból, a Moszkva körül lakó volt. A magyar is azért hívja a *szász*okat *szász*nak, mert a germán törzsek közül a *szász*szal volt először állandó érintkezése. A régebbi nézet az volt, hogy a *magyar*ság Németországban tett hadjáratai alkalmával tanulta meg a *szász* szót s azután alkalmazta az új jövevényekre (v. ö. K. 1). A dolog szerintem egészen másképen áll. Egy csomó hangtani érv, a milyen volt az *mb: mp, rb: rp* helyett (vö. H. 80), *rd: rt, k: ch* helyett, egy csomóhelynév (v. ö. valamivel lejjebb) azt bizonyítja, hogy legrégibb jövevénytörzseink a középfrank nyelv éjszaki Köln-Düsseldorf-Sieg folyó közt fekvő nyelvjárásból valók. Igen ám, de ezek a hangtani sajátosságok alnémet területre, mindenek előtt átmennek a westfáliai (vö. zamat és H. 126) *szász* nyelvjárásba is (vö. Sauerland, *szász*.),

Düsseldorftól nem messze fekvő Werden (népies mai neve Warden W.), Essen, Elberfeld, a hol különösen a kőszénbányászati virágzik, már alnémet *szász* terület (vö. Paul: Grundriss I: 537.); itt ezek az emberek tényleg *sasse, sass*-ok (Schill. Lüb. és Be.). Az első bevándorlás okvetlen a ripuari középfrankkal érintkező westfáliai *szász* területről történt; azért vannak már az Árpád-korban *Szász-villa* stb. községeink. *Beregszász, Felszász, Nagyszász* községek nevei nem függnék össze a *szász: sachse* szóval. Beregszász 1247-ből származó neve *Luprechtzáza*** (Szalay: Városaink 157, 1247-ből), s ez a *szász* szó egy a Förstemann II: 1294 lapján közölt Wiinhilsaza, Wegesaza Otunassaz, Gluzengisazi, Foresazi, Firihsazi szóval, a melyről ugyanazon a helyen azt olvassuk: «eine nicht ganz kleine anzahl von ortsnamen und volksn. hat als leizten theil eine zu goth. *sítan*, ahd. *sízan* gehörige form, in welcher wir zum theil

*) Mai *fehúroroszkok* ősei.

**) Nézetem szerint a mai Beregszász (a régi Luprecht-zaza) előréseinek semmi köze a Bereg megye szóval. *Luprecht*-ből (v. ö. germ. Lindberet Förstemann I: 861) ép úgy keletkezhetett egy *Brect, Frecht* alak, mint a Johann, Alessandro-ból Hans, Sándor stb.

gesazi sedes, zum theil aber auch *sazo* qui sedet erkennen». Fontos tudnunk már most, hogy ezzel a szóval éppen szász helynevek alakultak. Vegyük már most tekintetbe azt, hogy éppen ott, a hol a történelem tanítása szerint az első hospesek letelepedtek, azon a tájon találunk Szat-már-t (Szakmár, v. ö. a szász Elberfeldhez közel Heumar, Lehmar), *Eszlár*-t (v. ö. éjszaki kfr. *Boslar*, *Coslar*; továbbá Förstemann II : 972. Elislare, Aslare stb. gyakori Hessenben, ép úgy a *mar* is. Pfaff : Deutsche Ortsn. 7), *Várdát*, *Ardót*-ot (*ath* végű helynév Elberfeld táján egy egész sereg van) és mint legrégibb telepet *Batár*-t (Komáromy 15).*) Nem szabad azt se felednünk, hogy itt van *Farkasfalva*, *Karácsonyfalva* (u. o. 17) s a *ném-dorf* alakú helynevek főleg szászok, középfrankok (v. ö. Pfaff 9); itt van továbbá *Feketepatak*, *Királyháza* (Komáromy 17) s a *-bach*, *-hausen* szóval szintén főleg frank helynevek alakulnak (v. ö. Pfaff 9. Wolff, die d. Ortsnamen in Siebenbürgen, Hermanstadt 1881). Ha már most ezeket a helyneveket és a fellebb felsorolt Beregszász-t, Nagyszászt, Felszászt vesszük, s a szász-ban a got. *sitan* újn. *sitzen* igét látjuk (vö. Neusatz : Ujvidék felnémet név), megvonhatjuk a szóközépi *t*, *tt* : ss hangmozdítási lineát (gesatte még kfr. is, vö. Petz Ar. 3 ; 52 ; vö. Prüm vidékén ma *sitzen* - *suss*, de *sätzen*, *sāt*, *schottel* : *schüssel* B. 6.¹ 8. Kaln. *sate*, *-ste*, *sāt* Schill. Lübb. mndwb.),

E linea megvilágításánál (lásd Wenker-féle Sprachatlas és itt : a *wasser*, *watter*-t) azt fogjuk látni, hogy a mi telepeseink Elberfeld tájáról, a Wupper mellékéről jöhettek s *szászok* voltak. (A linea Eupen — Aachen — Erkelenz — Düsseldorf — Elberfeld alatt Gummersbachnak vonul). Ezt a speciálisan alnémet

*) A Wenker-féle mappáról a következő, értekezésemhez mellékelt térkép területén fekvő népies helyneveket közölhetem : 1., *-gárd*-ra (vö. Bongárd, Wingárd) : Elgert (Koblenz táján, a Rajna bal partján), Epgert (Andernach táján), Hergarten (Montjoie táján), Steinwingert (Kroppach, Krombach táján, Rajna bal partja 25°20' : 50°40') ; 2., Házsongárd-ra vö. Hasselborn (Coblenz táján a Lahn folyó mellett 26°0' : 50°20'), Hasselbach (Hadamarhoz közel), Hassenheim (26°20' : 50°40' Wissmar táján), Hassenroth (26°30' : 30°45') ; 3., *-mar*, *lar*-ra : Wissmar, Lollar, Mainzlar, Birkklar, Ellar, Dorlar, Asslar stb. ; 4., *-szász*-ra : Huttengesüß (26°40' : 50°10'). 5., Korponára vö. Kerpen, Karben (2) ; továbbá Várdára vö. Warden (=Werden, Woeste szótúra).

szász letelepedést rövid idő alatt követte az erdélyi szász telepedés, a mely — főtömegében — középfrank területről jött. Mi természetesebb, mint hogy e pár évvel később jött embereket mi, mivel egymással határos vidékekről jöttek, szintén szászoknak neveztük (v. ö. Ar. I, 3 : 48). Egy analog példával megvilágíthatom az esetet. A verbászi, cservenkai stb. németek nekünk svábok, holott rajnai frank nyelvjárást beszélnek.*) A dolog magyarázata az, hogy III. Károly, Mária Terézia, II. József bajor, osztrák és sváb nyelvjárást beszélőket telepítettek hazánkba, az utánuk pár évvel később Pfalzból, Hessenből, Nassauból telepített rajnai frankokat mi kereszteltük el sváboknak az elsők nevére. Ugyanez az eset van a *szász* szóval is. A néhány évvel előbb telepített *szászok* az utánuk jövő moselfrankoknak — mai erd. szászoknak — nevet adtak. Mindketten előttünk *szászokká* lettek. Nyelvileg azt mondjuk, hogy a *szász* szót olyan helyről kaptuk, a hol *hs* helyén *s*, *ss*-et mondanak s az első telepesek onnan valók, a hol a *szász* (helynévképző) ófn. *sitan*-beli *t : s* linea vonúl (wasser, watter). Ha megnézzük a Wenker-féle nyelvtérképnek a mi kérdésünkre tartozó részét, úgy azt fogjuk találni, hogy Düsseldorf, Köln, Bonn, a szász Elberfeld az *ss*-es területen vannak (lásd a mellékletet és Arch. 28 : 74); régen a *hs : s* is vonal valamivel délebbre vonulhatott, ma Frankfurt a/M. x-es terület, régebben azonban *s*-es lehetett (v. ö. *fösse : fűchse* Wuel. 14 : 1373-ból való adat). A *szász* szóban levő *ā : hs* előtti hangzónyújtásnak az eredménye. Ugyancsak hosszú vocallissal van meg a *lőcs* szóban is a kfn. *hs* előtt. Itt azonban eredetileg is hosszú (v. ö. Kor. XXII : 117). A *lőcs* szóról nem írok e helyen részletesebben (Nyr. 1899, decz. és jan. számában bőven szólok róla); ide iktatom azonban, hogy a kfn. *liuhse* a thüringiai középnb. *likse* mellett *lisse*-nek is, a hesseni-ben *lichs* mellett *lise*-nek is hangzik. A *rúd*, *hám* szavakkal ez is német, még pedig közép-német eredetű (l. részletesebben a Nyr. cikket, a hol a szláv alakokról is szólok). S ezen nem változtat az a tény se, hogy nem tudom urát adni a *s : tš* (mindenesetre *tz* vagy *š*-en keresztül, v. ö. H. 124 : siegfolyómenti *tz* helyett *tsch*) változásnak; hiszen a *lep-*

*) A Szatmár-nagybányai népnyelvben főleg bányászati kifejezésekben ma is találunk éjszaki középfrank nyomokat vö. *stomb* § 2.

cses (v. ö. aln. *lebbese*: lefze, W., Be.), *,tecs*-tej (v. ö. siegfolyómenti *bêstmilch* H. 45) szavakat se tudom consonánsos részükben kielégítően megmagyarázni s azért vocalismusok alapján még se lehetnek felnémet eredetű szavak.

18. §. A *ht* kapcsolat az egyik esetben *jt*-vel van meg (*ejtel*, *fajtol*, *selejt*, *kukrejt*), a másik esetben *kt*-vel (*bakter*). E példákból semmit se lehet következtetni; legfeljebb azt állíthatom, hogy palatális vocalis után a palatális $\chi + t > jt$ -vé lesz, ellenben gutturális vocalis után a gutturális $x + t > kt$ -vé (*bakter*). Következtetni azonban ebből semmit sem lehet.

5 Liquidák.

19. §. A moselfrank és siegfolyómenti nyelvjárásnak egy nevezetes tulajdonsága, hogy a szóvégi, tőhöz tartozó *n*-et eredeti *i*, *u* után gutturális nasálisnak, *ng*-nak mondja rövid vocalissal; úfn. *dein*, kfn. *dinhelyett ding*-et, *schien* (ige) helyett *sching*-et, *scheng*-et, *zaun*: *zûn* helyett *zong*-ot (B. 21. 22. H. 58. K. 30; Ar. I. 3: 60); ez a sajátság megvan az erd. szászban is (vö. Kisch 44, 43. Arch.: 26: 193.) s meg a kfr.-ban (Arch. 28: 95; vö. 39. §. H. 37.). A magyar *sing* (vö. aln. *scheen* Kluge), jöllehet nincs eredeti *i*-je, ide való példa, míg ellenben a mai *sín* felnémet eredetű. — Ide való példák lehetnek: *rozmaring*, *könting*; ellenben a *móring* osztr. baj. (vö. munkánkat).

Jegyzet. A *szekrény* ófn. *scrîni*, kfn. *schrîn* szó *ny*-je szintén *ny* lehetett, már az átadó nyelvjárásban is, *i*, *iu* után az *n*: *ń* (= ny) ma a medgyesi nyelvjárásban (vö. Beitr. XII: 139; erről részletesen először Marienburg Arch. I.-ben irt, azután vö. Scheiner §. 37.). Ide kell sorolnunk a *tornyot* is a maga *n y*-jével.

20. §. A svarabhaktik semmi nevezetese nem vallanak; a régi *torony*: *tornyot*, *ostorom*: *ostrom*, *kehely*: *kelyhet*, *pele*: *bilch* stb. nem sejtetnek magukban semmi olyast, a minek a vallomása alapján akár megingatni, akár megerősíteni lehetne azt a tételt, hogy magyar nyelv legrégibb német elemei a középfrank éjszaki részéből való jövevények, azon éjszaki részből, a mely érintkezik a west-fáliai alsószászszal és az alsófrankkal.

B) Vokálisok.

α) Rövid magánhangzók.

1. Nyugati germán a.

21. §. Kfn. újf. *a* = magy. *á* : α) *hámor* siegfolyóm. kfr. *hāmer* (H. 5, 112), leib. szep. szász *hām̃r*, kfn. *hamer*, ófn. *hamar*, bair. *hammer* (Lumt. § 86, Kisch 8, frankfurti *haomer* Wuel. 29); szász lásd részletesen a § 17.-ban; *kāmpol*; *sāncz* (beszt. sz. *sōnts*, kfn. *schanze* Kisch 11, vö. besz. sz. *gānts* : ganz Arch. 26 : 143); *tāncz*; *zomāncz*; *kām̃for* : besz. sz. *k'ōm̃fōrt*, kfn. *kampfer* Kisch 11, *kām̃fōrt* Arch. 26 : 143); *pānkó*, *fānk* beszt. sz. *fōnkōx*, eif. kfr. *panək'ūx* Kisch 12); ide valók végül a -*mány* végű szavak : *furmány*, *cemer-mány*, *gocsmány* : gottesmann (gottes = *gocz* Wuel. 44, vö. Locsmánd községnevet) stb. (vö. besz. szász *mā*, jádi *mā* Arch. 26 : 142); *gárd*. *Várda*-ra vö. siegf. *gārde*, *wārde* (H. 14. 112.).

E szavak közül csakis a *hámor* és a *szász*-nak van bizonyító ereje; itt az *a* nem pusztán a hangsúlyozás folytán lett *á*-vá (vö. Petz : A hangsúly a germán nyelvekben Akad. Ért. 1896 : 588).

22. §. Az erdélyi beszt. szep. szászrégeni nyelvjárás az egyszerű, szóközépi nasalis előtti *a*-t rövid *u*-nak mondja (vö. Ar. 26 : 145); a moselfrank nyelvben (ww., dél eifl. déllux. hunsr.) szintén *u* áll az ilyen *a* helyén (Kisch 8); a szepesi szász ezt az *u*-t nem ismeri (Korr. XIX : 86; *grunne* = *grun* szóra l. u. itt és K. 47).*) Ennek a hangtani jelenségnek emléke a köznyelvi *gunár* (*gunyár*; de van *ganár*, *gúnár* és *ganározni* is, MTsz) és a tájnyelvi *gunci* (*ganci* : *gunár* MTsz). A *gunci*-ra összevetendő, hogy a besz. szászban *gunts* a *gunár* neve (Arch. 26 : 145, Kisch 8), a *gunár*-ra pedig a szep. szász *gēñr* (Lumt. § 40, *ganer* Grimm, a mely azonban nem lehet a mi átvett alakunk). A mi *gunárunk* egy kfr. *gunər*-ből való. A mit a Schlägl szójegyzék fáradhatatlan kiadója Szamota a régi *guszár*-ról mond, hogy ebből lett a *gunár*, egyszerűen tévedés (lásd Schlägl. szójegy. 1771).

*) A Her. Fischer-féle Atlas zur Geographie der schwäbischen Ma. térképen szintén van *gūs* (:gans) ejtés, de főleg csak a frank területtel érintkező vidéken, másrészt itt sok az -*ingen* végű helynév, a mely végzetről Arnold és Schiber kimutatták, hogy frank települések helynevei alakultak vele.

23. §. Germán *a*, kfn. *a* = magy. *o* : 1) *kolomp*, *kolompár* vö. aln. *klamp*, bair. *klampfe* : 2) *stomb*, *stomp* vö. besz. szász *st'ompun* (Kisch 11). A rendes megfelelés *a* > *ö* volna (Kisch 11. Lumtz § 40.) Az *a* : *o* megfelelés alapján egyedül ítélve lehetnek e szók bajorok is, de vö. § 2.

24. §. Umlaut. *α* *ht* előtt : *ejtel* : beszt. szász *áextel* (kfn. *ahtel*, vö. *áextu^ac* Kisch 9, 10. Arch. 26 : 144, 145, 147). Nézetem szerint e szó olyan erdélyi dialektusból való, a hol az *a*-nak *æ*, vagy *e* az umlautja (vö. *αχduæ* : achttag Schein. § 3); *β*) *mp* előtt : *stömpöly*, *stempely* : besz. szász *st'impel*, eif. *stämpel*, Kisch 11, Arch. 26 : 155); *körömpö* mint nem biztos knémet átvétel (vö. kfn. *krampe*, fn *krämpel* Leser mhdw. és § 3), elejtendő; *γ*) 1. *géber* (MTsz.) erd. sz. *kēfər* (Arch. 28 : 616), besz. szász *kāfər*, rajnai fr. *käffer*, fn. *kapfər* (Arch. 26 : 148); 2. *gészheny* (MTsz.; vö. §. 11.), vö. egy erd. szász *ga skən*-ből (vö. *glaskə* Arch. 26 : 145 és Korr. IX. 127).

A germán *a* szempontjából a *gunár* az erdélyi szász és a moselfrank, *hámor*, *szász* pedig a siegfolyómenti éjszaki kfr. nyelv-járás javára vallott. — A többi eset és a fel nem soroltak (*csap*, *csaplár* stb) kérdésünkre az *a* szempontjából semmit se vallottak.

2. Nyugati germán *e*.

25. §. Nyugati germán *e*, kfn. *ë*-nek *é* felel meg a következő szavakban : 1. *czéh* : besz. sz. *tsáex*, kfn. *zēche* (Kisch 16); 2. *lét* : eifeli kfr. *lēt*, kfn. *lätte*, ófn. *létto* (Kisch. 16); 3. *prém* : beszt. sz. *brēm* *brēm* (Kisch 16. Arch. 151). Ez esetekre meg kell jegyeznem, hogy a mai moselfrank nyelvben ugyancsak *ê*, *ê*-vel mondják (vö. Kisch 16. Arch. 26 : 150).

26. §. Nyug. germ. *e* *r* előtt hosszú *ê*-n keresztül *ö*-vé lett a *pöröly* szóban; vö. szep. sz. *pîrəl*, *pêrəl*, erd. sz. *pi^arəl*, *pirl* (Lumtz. 100. §. 221; Kisch 14; *pêraon*, ófn. *berjan*, schlagen igéből, vö. Schade, althd. Wb.). A *pöröly* középnémetsége mellett még az is egyik érvem, hogy a szó felnémet területen nincs meg. Megjegyzem, hogy a szó *ö*-je hosszú *í*-ből is fejlődhetett (vö. magy. *lőcs*, *pőtye* : szerb *piće* stb).

27. §. A nép nyelvében is jól ismert szó a *viheder* (bánya-levegő; vihar, zivatar Tsz.); kfn. alakja a *wëter*, ófn. *wëtar*, ószász *wëdar* (Kluge). A szó a besztercei szászban *vëder*, a moselfr. *ww-*

ben *wedder* (Kisch 15, 62. Arch. 26 : 150). A lux. nyelvben az *e ie*, *iē*-nek hangzik (a helyzetre l. Kisch 15), a szászrégeni nyelvben pedig *t*, illetve *d* előtt is *iə* (vö. bēdn. szászrég. biēdn. Arch. 26 : 150). A *viheder*-nek megfelelő szó ma a szászrégeniben is *wēdər*, de kfn. *t* előtt *iə* is lehet (*trēdu* : *triedu* : trētan Arch. 26 : 150). A *viheder* szó *ihe*-je tehát okvetlen középnémet (vö. Scheiner 145. 146. 147 lp.); *d*-jéről lásd §. 14.

28. §. Végül megemlítem, hogy jelentése alapján knémet a *hengér* (vö. Schil. Lüb: kaln. henger: henker, scharfrichter; henkel = hengel W.); *p*-je alapján pedig a *lepcses* (vö. aln. szász lebbese, Be.). A *trafál* szó *a*-jára vö. beszt. szász *tráfm* Kisch 16.; de ez az *a* nem okvetlen erdélyi szász; vö. a garstvogelnyelvj. *švābl* > magy. *švābel*, tót *švabl'a* stb.

A nyugati germán *e* megfelelései közül az *é* és a belőle fejlett *ő*, továbbá az *ie*, *i(h)e* a mi kérdésünk szempontjából a fontos.

3. Nyugati germán *i*.

29. §. A kfn. *i*-nek *i* felel meg a magyarban is; pl. a régi *irch*: beszt. szász *iriz* (weiss gegerbtes schafleder, ófn. irah Kisch 17) szóban; továbbá *sing*: beszt. sz. rég. *šin* (Korr. XXII: 117. Arch. 26 : 153. *ng*-jére vö. §. 19. Kisch 27. Arch. 26 : 193, 194); *pintér* vö. beszt. szász *bēndər* (ausschliesslich für böttcher, ww. *bender*: ausschliesslich für böttcher Kisch 18, 19); *frigg* vö. kfn. *vride*, beszt. szász. *fridn* (Kisch 17. Arch. 26 : 153, állandó rövid *i*-vel erd. sz. Schein. 7. §. 7). Ez utolsó szóban a palatális *gy* nem magyar fejlemény, hanem a szót *d'*-és nyelvjárásból kaptuk (vö. *hotymány*; §. 15 és 43, 60); s ez a palatalisatio nem lehet osztrák-bajor.

30. §. Hosszú *i*-t találunk a magy. *píp*, *pípike*, *pípíte*, *pípicz* szóban; de ugyanígy van meg a szó az erd. szep. szászban *pípts*, s ugyanígy a ww. és tr.-ben *piebs* = *píps* (Kisch 19); siegf. m. *bebs* (H. 76).

Jegyzet: Hosszú *é*, *ő*-t találunk a *czérna* (beszt. sz. *tsvīrn*, *tsvīrən* Kisch 17, Schein. 141), *czőkör* (beszt. szász *tsək'ər*, déli erd. sz. *zeiker* > *zwīkar Kisch 37) szavakban. Mivel azonban e szavak *v* eleme mélyebb kutatást követel, vallomásukra itt nem támaszkodom.

31. §. Tudvalevő dolog, hogy az eredeti *i* a középfrankban rendszeren *e*-vel van meg (vö. K. 33; Ar. 1: 3: 59); ugyanígy van ez meg a szepesi (K. 45. Lumtz. § 55) és az erd. szászban (Schein. § 2. Arch. 26: 153. Kisch. 17). — A magyar nyelv régi szavai közül ide valók: 1. *czemermány.*; erd. szász 1531-ből származó adat *czemmermann* (Arch. 26: 156), siegfolyóm. *z e m m e r m a* (H. 20) és tót *czmoma*. 2. *fenköl* vö. besz. szász *veŋk'ol*, ófn. *winchil* (=winkel Kisch 18); 5. *lepcsés* vö. *lippe*, de *leŋts* § 28. A legbecse-sebb adat azonban a *reter*: richter (NySz.), mert itt *ht* előtt is *e* van s *ht* előtt ma az erd. szászság *i*-t mond (Schein. § 7, 2.). — Szerintem ide való adat a *lencse* is, ófn. *linsi*, de erd. sz. *lentš* (Kisch 18, *n*-+kons. előtt *e* vö. Arch. 26: 155).

Jegyzet. Mellekszótagban *e* : *i* helyen: *zemes* (vö. *moselfr. k'at'öləš*, stb. Kisch 32, 33).

32. §. Kfn. *i* helyén magy. *é l, n, m, r* + consonans előtt: 1. *pél*da kfn. *bilde* *); 2. *glé*da vö. aln. *gild*, óéjsz. *gilde* (Kluge); 3. *geréntes*: besz. szász *greŋt'*, kfn. *grint* (Kisch 18); 4. *zsém*b kfn. *schimpf* (vö. siegfolyómenti *schemberlich*: *schimpflich* H. 67 és § 2.); 5. *fést* kfn. *virst*, west. alsz. *fêste* (W.). — Egyszerű *l* előtt: *czél* kfn. *zil* (frankfurti 1473-ból *zele*: *ziele* Wül. 14); *g* előtt: 1. *tégely*: kfn. *tigel*, aln. *dègel* (Kluge), 2. *régöl*y kfn. *rigel* siegfolyómenti *reŋjel* Kisch 18. — A *pép* szó (= *pípic*) egyszerűen *i*: *é* megfelelés vö. *lél*: *lilè* Zoln. Nyelveml.

A mi hazai középnémet nyelvjárásaink csak szórványosan ismerik az ilyen *i*: *ê, æ* megfelelést (vö. Arch. 26: 156), rendes megfelelés bennük *a, e, ē* (vö. u. o. Lumtz. § 55). A siegfolyómenti ripuari középfrank nyelvjárás itt is jobban megfelel a mi követelésünknek, mert benne *b, d, m, n, t, s* után is az *i*-nek *ê* a megfelelése (Kisch 17. *g* után *e*).

Jegyzet. A magy. *sonka* (szep. szász *šonku* Lumtz. §. 131), *sunka* (bair. sváb *schunk*, besz. sz. *šunŋk* Kisch 19, Arch. 26: 157) az *i* helyén *o*-t (kném.), *u*-t mutat (bajor-sváb).

*) Hunfalvy Pál a rumun nyelvről (NyK. XIV.) szóló tanulmányában a *pél*da és a *harcz* német jövevényekre is hivatkozott, mint a melyek az oláh nyelvbe (*pilda*, *harcu*) a magyarból mentek át s ez csak is a XII. század után történhetett (Vö. Korr. I: 31).

4. Nyugati germán o.

33. §. A germ. kfn. *o* = vagy *o* vagy *ó* a magyarban is. A hosszú *ó*-nak néha hosszú vokális felel meg az átadó nyelvjárásban is [*kócz*, *kóczos* v. ö. besz. szász *k'ôtsn*, kfn. kotze Kisch 20; czóp: siegfolyóm. *zo^abb* (H. 76), sóp v. ö. §. 1., *kók*: Schlägli szójegyzék: baj. *kocke*, v. ö. erd. sz. *röky*: rocko Arch. 26: 158], máskor azonban nem tudjuk a pontos okát (nézetem szerint is az ok a hangsúlyban keresendő Petz. Akad. ert. 1896: 588), pl. *kóbor* stb. A legtöbb esetben az *o* megmarad pl. *mozsár*, *borosta*, *fogoly* (erre v. ö. moselfr. *sumafógel*: schmetterling Kisch 22) stb.

Jegyzet. Egyelőre magyarázatlanul kell hagynunk a *bak*, *lat* és a *lator* szavakat, a hol *o*: *a* meg felelést találunk (vö. §. 39).

34. §. Az *o* umlautja a besz. szászban *ē* (v. ö. K. 34, Arch. 26: 159, a többit lásd Kisch 20); ilyen hosszú *ē*-ből valók a *serét*, *rékli*, *rér*, *gépely*, *ferhér* szavak (a *stekli*, *festér*, *nyerfling*, stbre v. ö. Weinh. bair. gr. §. 13. Lumtz. §. 276). Ilyen umlaut *ē*, *ē*-ből magyarázandó a *dőre* szó *ő*-je (az *r* nyújtó hatásáról Kisch, 20. III. a.); míg ellenben *e*-ből *l*+konsonáns előtt a *dölyfös* *ő*-je (v. ö. heltser: hölzer Kisch 20).

Jegyzet. A *fűrhec* *i*-jét nem tudom megmagyarázni; vö. *furhulze* Wein. mhd. gr. §. 51.

5. Nyugati germán u.

A nyugati germán *u*, kfn. úfn. *u* a mi kérdésünk tárgyalásánál igen fontos, azért részletesebben kell vele foglalkoznunk.

35. §. Kfn. *u* *l*+consonans előtt [eifeli, ww. tr. *o*, szep. szász *o* stb. (K. 33. Arch. 26: 161, Kisch 23, Schein. 143: *ld* előtt csakis éjszaki erd. sz. *o*, déli *ū*; Arch. 26: 161. besz. *o* szászrég. *ū*; moselfr. *o* Kisch 23; Lumtz. §. 62)] a magyarban *o* felel meg: 1. *sódar*: besz. szász *şoldær*, *şoldær*, szep. sz. *scholder* (K. 33, 45, ófn. scultara Kisch 23, Arch. 26: 161, siegfolyómenti *scholler* H. 111); 2. *soltész*: besz. szász *şolt'æs* (csak mint vezetéknév), tr. ww. *scholthes* (Kisch 23, 33), szep. szász *şolts* (vezetéknév Lumtz. §. 62, 2. ófn. scultheizo). A régi frankfurti nyelvből következő alakokat közölhetem: 1325: *scholtheizze*, 1358 *scholtheissin*, 1422: *scholtheiss* (Wuelk. 14). Ide való volna a *hódol* is eredetibb *holdol*-

ból; mivel azomban kfn. *holden* is van, vallomására nem támaszkodom.

36. §. Kfn. *u r* + consonans előtt a magyarban *o* (v. ö. §. 13). A középfrank nyelvjárás az *r* + consonans előtti *u-t u*-nak mondja (v. ö. K. 34), ugyanígy a szepesi (Lumt. §. 63) és az erdélyi szászság (Kisch 22. Arch. 26 : 160. Scheiner 143). Fontos azonban Scheinernek az a kijelentése, hogy a déli erd. szász nyelvben a *burgári*-t, és a nagyszebeni a *t'urn*-t *o*-val mondja (v. ö. Schein. 143. 7). A magyar szavak közül ide tartoznak. 1. *polgár* : déli erd. szász *borger* (mindkét jelentésben, v. ö. Schuller, beiträge és MTsz.). ófn. *burgári*; v. ö. még frankf. *borgemester* (1463-ból Wuel. 15). 2. *torony* : déli erd. szász (nagyszebeni) *t'orn* (Scheiner 143, éjszaki erd. sz. valamint lux. *t'urn*, *t'úr* kfn. *turn* Kisch 22, 23. Arch. 26 : 160), knémet régi adatok : *torn* (Weinhol. Mhd. gr. §. 44), frankfurti : *thorn* 1391 ; *parthorne* 1365, *uf dem dorne* 1364. *thorn* 1410, *brockenthorn* 1454. *pfarrthorn* 1500, *fryebergdorn* 1463. (Wuel. 14, 17, 35. 37); a szó *ny*-jéről lásd a 60. §.-t. 3. *ostrom* (eredetibb *ostorom*, *ostorm*-ból, *svarabhakti* v. ö. §. 20) kn. frankf. *storm* (1405-ből), *stormglocken* (1410. Wuel. 14), újf. *sturm*, vö. orosz *storm* : tengeri vihar. 4. *morzsol*. Az *u* : *o* megfelelésen kívül az *rzs* is kném. mellett érv, v. ö. Arch. 26 : 215 és *mozsár*. 5. *porkoláb* v. ö. *borckgrefen* (frankf. 1444. Wuel. 14). — Ide való példák még : *mormol*, *tornír* és az *ortály*. Ez utóbbi *o*-ja a lat. *ordalium* hatása alatt is fejlődhetett.

Jegyzet : Csak megemlítem, mert később bővebben tárgyalom, hogy látszólag *ü* : *ö* megfelelés van a *szörpöl*, *szörböl*-ben. A szó az *rp*, *rb* alapján nem lehet felnémet eredetű (v. ö. §. 4, 42 és siegfolyómenti *scharb* : *scharf*, H. 80).

37. §. Kfn. *u m* + consonans előtt (*b*, *p*) a magy.-ban *o* (v. ö. moselfr. *o*; besz. sz. *a*, *o*, erd. szász *o*, szep. szász *o* v. ö. Arch. 26 : 161. Kisch 24, Schein 142, Lumt. §. 16.; itt jegyzem meg, hogy az *u m* vagy *n* + kons. előtt az alsófrankban is *o* Piper : Die verbreitung der d. dia. bis um das jahr 1300. 7 lp.); ide való példák : 1. *komp* : besz. szász *k'qmp*, ww., eifl. *komp* Kisch 24, besz. szász *kqmp* Arch. 26 : 161. 204. siegfolyómenti *komb*, *kombekombich* (H. 77), szep. szász *komp* (krippe Lumt. §. 62), kfn. *kumph* (v. ö. §. 2.); 2. *komplár* v. ö. *komp* (és §. 2.). 3. *kolompér* : krumpli; besz. sz. *k'rompir*, tr. *grombier* (Kisch 24) :

4. *zsomp* : besz. sz. *zomp* Arch. 26 : 161, szep. szász *zomp*, *somp* (Lumtzt. §: 110), kfn. *sumpf* (v. ö. §. 2.); ebből való a *zsompol* ige; 5. *zsompor*, *zsomboly* : bair. *sumber*. Jelentésére fontos megjegyezni, hogy mint mérték, a mely jelentése meg van a magyarban, a németségben csakis a frankok közt, továbbá Felső-Pfalzban és Svábországbán járatos (Schmeller). 6. *lomp*, *lompós*, *lombos* kései kfn. *lumpe* átvétel az aln. *lomp*-ből; v. ö. szep. szász *lomp*, *lompās* (v. ö. §. 2.). 7. *tromf* szep. sz. *tronf*; a szep. szász alak kölcsönvétel az újfn.-ből, de a hangzója megváltozott, v. ö. Lumtzt. §. 110. —

Tájszavaink közül ide való a *pomp* (bányászati kifejezés), szep. sz. *pomp*, siegfolyómenti *bombe* (II. 76), eifl. *pompel p ompe* (B. 24), úfn. *pumpe* (v. ö. magy. *pumpol*).

Jegyzet. Kfn. *u*, kn. *o* *m* + *p* előtt az *umlaut e, æ* (Arch. 26 : 162), esetleg *i* lehetett; ilyen alakból fejlődött a magy. *römpöly*; eredetibb hangállapot *rempely*; v. ö. szep. sz. *rímpel*, *rempel*, a mely származékszava a kfn. *rumph*, illetve szep. sz. *romp* (Lumtzt. §. 110), besz. sz. *romp* (Kisch 24, 46. *zältsramp*: gefäss zum aufbewahren des salzes Arch. 26 : 162 s v. ö. §. 3.), siegfolyómenti *romb* (H. 77.) szónak.

38. §. Kfn. *u* *n* + consonans előtt (v. ö. a különböző nyelv-járásokbeli megfeleléseket a 37. §.-ban) kn. *o* a magyarban *o*. Ide való példák : 1. *goront* : besz. szász *grant* (Arch. 26 : 162) erd. szep. szász *grond* (K. 45), kfn. *grunt*; 2. *font* : besz. szász *font*, *fant* (rég. adat *fund* Arch. 26 : 202), szep. szász *font* (Lumtzt. §. 111), kn. *punt* (Weinh. mld. gr. §. 132), siegfolyómenti *pont* (H. 76), eifeli *poñt* (B. 6), kfn. *pfunt*, v. ö. §. 6.; 3. *pont* kn. *pont*, úfn. *punkt*; 4. *bonta* szep. szász *bontyχ*, újfn. *bunt*. — A tájszavak közül ide valók : 1. *ponc* (bányász kifejezés) kn. *bonze*, baj. *ponz*; 2. *konst* (bányászkifejezés) erd. sz. *kònst* (Wolff. Vok. 37), siegfolyómenti *konz* t (H. 52), újfn. *kunst*; 3. *konc*-hal újfn. *kunz*.

39. §. Kfn. *u* *n* + *d* előtt a magyarban *a* hanggal van meg. Ide tartozik a régi *fajlandis*, *közlendis*, *landis* : posztó név (NySz.), melyet Páriz Pápai nyomán pannus Londinensis-nek fordítják szótáraink, vö. közalnémet. *lundisch*; Schil. Lübb. mnd. wb.; itt a szerzők kérdőjellel közlik, vajjon London? Lynn? Lugdunum-Leyden? városoktól ered-e a név; tény azonban az, hogy sokszor «pannus londi nensis»-nek van értelmezve a latin aktákban.

Egy 1500-ból való frankfurti városi aktából Wuelker «*londisch*

[=lundisches] duch in der stopen gassen (15 lp.)» adatot közöl s *lundisch* mellé oda teszi, hogy „lundisch“ Lund városától (hol fekszik?). A szó átment sok nyelvbe; Savvajitov a maga Описание старинныхъ русскихъ утварей одежды stb. cz. munkájában részletesen beszámol arról, milyen volt az orosz lundis (лундынь) s milyen volt általában (74 lp). Nekünk e helyen csak azt kell tudnunk, hogy az *nd* előtti *u*-nak: a magyarban *a* felel meg. Nem akarom felemlíteni, hogy a nyug. knémetben *a* áll felném. *u* helyén néhány esetben (v. ö. Weinh. mhd. gr. §. 23); egyszerűen hivatkozom arra, hogy a torockói bányász nyelvben a négy kerekű taligának *hant* a neve s hogy ez fn. *hund* szónak az átvétele erd. szász közvetítéssel. Az erd. szászban ugyanis a *hund*: *hānt*-nak is hangzik (Schein. §. 39, 4). A kfn. *u* tehát *nt* előtt *o*-n keresztül *a*-vá is fejlődhetett (*o*-ból *a*: *bak* szóban, vö. 33. §.) s ezzel az *a*-val van dolgunk a népnyelvi *hant*, régi *lundis* szavakban. Fontos azonban, hogy a régiségben *fajlongis* és *hunk*-futó is van. E szavakban az *nd* gutturalis nasalis *ng*, *nk*-vá lett; ugyanez az eset van a kfrkban; ott a *hund* helyett *hunk*-ot, *binden* helyett *bingen*-t mondanak (K. 30; kölni *hunk* Ar. I: 3: 61), siegfolyómenti *bing*: *binde* (H. 59, vö. Paul: Grundriss I: 592.). Már a 11. §-ban hivatkoztam a *k: t* megfelelésre (bitfa, zamat, hukmány husták MTsz.), s mint olyanról szoltam, a mely egész határozottan, ad tanuságot régi német jövevényszavaink eredete felől. Itt csak szóról szóra veszem át az Archiv cikket s leolvasom a kfrank területnek *nk*-ás (nd- helyén) helyeit a Scheiner-Wenker-féle térképről: Ezek: «Kaldenkirchen, Kempen, Hüls, Krefeld, Ürdingen, Angersmund, Kettwig, Velbert, Neviger, Elberfeld, Barmen, Ronsdorf, Lüttringhausen, Lennep, Hückeswagen, Wipperfürth, Eckenhausen, Waldbröl, Rheidt, Enskirchen, Schleiden, Montjoie. Ez az *nd*, *nk*-vonal félkört alkot, s magában foglalja a ripuári területet (v. ö. Arch. 28: 93, 94 és *n*: *ng*-ét §. 19. 60 és a mellékelt térképet.).

E két sajátság tehát egyöntetűen bizonyítja, hogy a magyar nyelv régi ném. szavai miféle nyelvjárásból valók.

40. §. Nyelvünk egyik legrégibb német jövevényszava a *bitang*, régi jelentése 'zsákmány' s Szarvas helyesen ismerte fel eredetijét a kfn.- *biutunge*-ben. Az ófn. -*unga*, kfn. -*unge*, úfn. -*ung* képző az erdélyi szászban tudomásom szerint mindenütt -*ung* (-*uyk*)-nak hangzik (régii adat: *kledung* Arch. 26: 172; mai adatok *menuyk*: *meinung*,

mununyk: mahnung Arch. 179); nem foglalkozom e helyen kfn. *iu*: magy. *i* megfeleléssel (v. ö. §. 57, 58), a mely knémet eredetre mutat. Most csak azt vizsgálom, miért van e szóban *-ang* az úfn. *-ung* helyén. Weinholdnál (mhd. gr. §. 258.) azt olvassuk, hogy az *ung*-nak «középnémet mellékalakja *onge*, azonfelül *inge*, a mely utóbbi a 13—15. században írt ripuári frank nyelvemlékekben igen gyakran előfordúl (kaln. *inghe*, aln. *inge*)». V. ö. 1362. frankfurti adat: obir irer *rechnonge* Wuel. 14. — Erről a knémet *-onge*-ről már most azt kell tudnunk, hogy a szep. szász leibiczi nyelvjárásban az *-ung* mindig *-ank*-nak hangzik, pl. *käulanck*: köhlung, *öxtanck*: achtung, *tēylanck*: teilung. A melyik szó *-ung*-gal van meg itt, mint pl. *hojnunck* (= hoffnung), az felnémet jövevény (Lumt. §. 91.). — A *bitang*-on kívül itt említem meg a *lódíng*-ot. Már az előbbi Weinhold-féle idézetből is láttuk, hogy *-ung* helyén középnémet területen igen gyakori az *-íng* is. De megvan a képző felnémet területen is. Weinhold bair. gr. §. 20-ban azt mondja, hogy Felső-Pfalzban három szóban: *uchíng*, *hoffníng*, *rechníng* *-íng* végzet van az *-ung* helyén. A *lódíng*-nak azonban ó-ja osztrák-bajor eredetű; másrészt meg értesülésem szerint megvan a képző a hienében is *-íng* alakban; a pozsonyi németiségből *lädíng*-alakot tudok idézni s a karintiai szlovénben *kvítíng*a a 'nyugtató' neve, (v. ö. Matzenauer), a mi a ném. *quittung*-ból egy *quitting*-en keresztül válhatott csak. Mindezek alapján a *lódíng* felnémet eredetű s vallomása semmit se bizonyít. A *bitang* azonban knémet.

41. §. Germ. *u*, kfn. *u* germ. *p* (kfn. *p̄f*, *f*) előtt a magyarban *o*-val van meg (v. ö. beszt. szász *o*, *a*, szep. szász *o*, moselfrank *o* Kisch 24. Arch. 26 : 161. Lumt. §. 162); idevaló a NySzót. *koporsálya* (v. ö. §. 5), melynek első tagja a kfn. *kupfer*; v. ö. beszt. szász *kq̄f̄r*, aln. *koper*, ang. szász *copor*; moselfr. tr. déllux. eifeli *koffer* (Kisch 24. B. 6.), beszt. sz. *k̄q̄f̄r* (Arch. 26 : 161), szep. szász *kopr*, középaln. *koper* (Lumt. §. 62). A frankfurti nyelvből idevaló példák: 1348 : *coppir*, 1404, 1428, 1431 : *kopper*, 1404, 1426 : *koppersmit*, *koppersmydt* (Wuel. 14, 26). — A tájszavak közül idevalók: 1. az erdélyi *hof*: marhafartó (MTsz.), melyre v. ö. beszt. szász *hof* (Kisch 24), *h̄q̄f* (hüfte Arch. 26 : 197), siegfolyómenti *hof* t (II. 79), 1439-ből való frankfurti adat: *hopisen* (hufeisen Wuel. 14), kfn. *hu* (Kluge. — V. ö. §. 9); 2. a szatmármegyei *ko**f*a (viztartó fakanna MTsz.; v. ö. ném. *kufe* Kluge és §. 48).

42. §. Kfn. *u* kettős gutturális tenuis előtt a magyarban *o* : umlautozott *ü* a magyarban *ö* ; idevaló szavak : *boglár* : kn, *pokelër* (Weinh. mhd. gr. §. 153, v. ö. §. 7). — A *k, ck* tenuis előtti *u* : *o*-val van meg a szep. szászban (v. ö. leib. *drock* kfn. *druc* Lumtz. §. 62), a besztercei szászban (*drak* (Arch. 26 : 161). Az umlautozott *ü* : *ö* megfelelés megvan a *dörököl, döröcköl, fröstököl, fölöstököm, szörpöl* szavakban. — Ez *ö* ném. nyelvjárási *o, e*-ből lett s csak a magyarban labializálódott. A régiségben *döröcköl* mellett *derec-ke* is előfordul (v. ö. aln. *dersken, dreschen, prügeln, W.* ; más törzsből való az erd. sz. *traksen* Arch. 26 : 161, siegfolyómenti kfr. *drâhseln* Kisch 57). A *fölöstököm, fröstököl*-beli *ö*- is *o*-ból magyarázódik, v. ö. beszt. szász *fröstöckel*, kfn. *vrüestücke* (Arch. 26 : 164). A *dörököl* is az erd. szász *drok* umlautozott **dröken* alakjából lett. — Így magyarázandó a *böllër, görling, kömény, kömin* szavak *ö*-je is ; ezek is nyelvjárási *o*-ból lettek.

43. §. A germán *u* azonban -- néhány esetben -- megmaradt *u*-nak a magyarban is ; középnémet forráson keresztül kaptuk a *huta* szót a *pöröly, hámor* szavakkal együtt. A kfn. *u* : *t*-hangok előtt *u*-nak marad meg a mai szep. szászban (Lumtz. §. 63), a beszt. szászban (v. ö. *tutal*, kfn. *tutte* Kisch 217, a szászrégeniben (Arch. 26 : 160 : *trut* kfn. *trute*). A *huta*-t átadó nyelvjárásban ilyen helyzetben az *u* megmaradt *u*-nak. — A szót még egyszer átvettük a *hukmány* és *hotymány* alakokban (MTsz.) ; az elsőben a *t : k* megfelelés knémet (v. ö. : *bitember* ; *hostak, zamat*, v. ö. Kisch 58, és §. 11, 39). A *t : ty* palatalisutóra v. ö. a *frigy* szót (§. 15, 29, 60 és Schein. §. 37).

Jegyz. A *kohó* szónak *o*-ja az *u* helyén (v. ö. *kuche*, de *kuchel* is Kluge) magyarázható akár a *kohol* igével, akár pedig a kn. *kochin*-ből (v. ö. Frankf. 1441 : in die *kochin* = kachel Wül. 19), a hol *a : o* megfelelés van. E szerint a szó a *kachel*-nek (v. ö. Grimm 5 : 12, kachel : 6) is lehet az átvett alakja.

Végig tekintve már most az összes germ. kfn. *u* : magy. *o* megfeleléseken, azt találtuk, hogy ezek az *o*-k megvannak abban a német nyelvjárásban is, a melynek hangtanával a magyar nyelv német szavainak hangtana annyi más egyezést is mutat. Hogy ez a nyelvjárás nem lehet csak knémet, bizonyítottuk ; itt még csak azt említjük meg, hogy a knémet nyelvjárások a felném. *u* helyén általában *o*-t mondanak (Weinh. mhd. gr. §. 50). A középfrank. az

erd. szász és a szep. szász általában ezt az *o*-t használják. Nincs tehát ok azt állítani, hogy a feln. *u*-k a magyarban váltak volna *o*-kká.

β) Hosszú vocalisok.

6. Nyugati germán *ā*.

44. §. Hosszú germ. *ā*:*ó*-val van meg a *drót* szóban (v. ő. beszt. szász *drōt*, tr. eif. *drôt* kfn. *drūt* Kisch 25, kölni *droht* Ar. I: 3: 59. szep. szász *haerōt* kfn. *hirāt* Lumtz. §. 42). Ez az *ó* azonban megmagyarázható az osztrák-bajorból is. De ha a *drót* nem is biztos példa, a régiségbeli *gró* okvetlen az; a kfn. *āw*-ból egész szabályosan *ō* lesz a beszterczei szászban; itt az ófn. *grāo* úfn. *grau*: *gró*-nak hangzik s erre az ejtésre már 1505-ből való erd. szász példát is lehet idézni (*groo* Arch. 26:166, 183); a szepesi szászban ugyanígy van a szó (*grō* K. 45); a középfrank nyelvjárássok közül *grō*-t mond a trieri az eifeli (Kisch 25) és a siegfolyómenti (*gro*, H. 36.).

A germ. hosszú *ā*-nak, közepném. nyelvjárásbeli *ō*-nak az umlautja *ē* az erd. szászban és a moselfrankban; ugyanilyen a délifrank hesszeni nyelv is (v. ő. *grēbe* Kluge; Kisch 25. Arch. 26:165). Idevaló szó az erdélyi *gerēb*, hesszen. *grēbe*, beszt. szász *grēf*, *grēf*, *grāf*, ófn. *grārio*, (Kisch 25. Arch. 26:165, v. ő. §. 9 és Nyközl. XXVIII.). Nem biztos példa a *légely* (ófn. *lāgila*, beszt. szász *lēgel*, *lēgel* Kisch 25. Arch. 26:165, 211), mert a szó jöhetett felnémet területről is.

7. Nyugati germán *i*.

45. §. Kfn. ófn. *i* úfn. *ei* a magyarban *é*, *i*-vel van meg; idevaló példák: *szekrény*, *rénés*-forint *gelét* (gelit is), *pép* (= pipic) és a mélyföld, míliaföld (vő. kfn. *mīle*, «dem schwäb.-baier. wenig geläufig» Kluge 60. §.). Fontosabb azonban két idevágó más példának a vallomása; az egyik a régiségbeli *drettāl*, a hol *drei* kfn. ófn. *dri* helyén *e*-t találunk. E sajátságra összevetendő, hogy az erd. szász is *dreʹtāl*-t *dratāl*-t mond (kfn. *dritteil* Kisch 33, Arch. 26:180) s hogy közepném. nyelvemlékekben *drefaldigkeit* van (Weinh. mhd. gr. §. 66). A másik szó a népnyelvi *rütő*, *röjtő* (vesszőből font haltartó Mtsz.), a melynek *ü*, *ö*-je *e*-ből magyará-

zandó, v. ö. besz. szász *rētr* (sieb), ófn. *rītara* (Arch. 26:168). Ez az *ē* a besztercei szászban az *i*-nek szabályos megfelelője, a jelenség pedig szorosan összefügg a kném. *feš*: fisch helyett, *deš*: tisch helyett-féle ejtéssel (v. ö. §. 31 és 59).

Jegyzet. A nyugati germ. *i*: újfn. *ei* megvilágítása mellett az erdélyi szász nyelvjárásokra azt a fontos tényt tudjuk meg, hogy azok a mellékelt térképen feltüntetett *is* | *eis* területnek *eis* (= jég) kiejtésű vidékéről valók. Az erdélyi szászság az *i* helyén *ei*, *ai* diphthongust mond, kivéve a déli erdélyi szászt, a mely *k*, *g* és az *i* hatása alatt jésített consonansok előtt *ē*, *ö*-t használ (vö. 60. §. Schein. 13. §. Bilder aus der vaterl. Gesch. II: 417.).

8. Nyugati germán *ē*.

46. §. Germ. *ē*, kfn. *ie*, ófn. *ia*, úfn. *ie* a magyarban *i*-vel van meg. Idevaló példa a *ciha* kfn. *zieche*, ófn. *ziahha*, úfn. *zieche*. a szászrégeni nyelvjárásban az úfn. *ie* helyén *z* előtt mindig rövid *a* áll (v. ö. *krach*, *graz*: griechin Arch. 26:167. Beitr. 12:134). Jellemző már most épen a déli erd. szász dialektusokra, hogy az ilyen spiráns *ch* (*x*) előtt rövidülés történik; a rövidülés épen a *ciha*: ófn. *ziahha* szónál is megtörténik (v. ö. közerd. szász *tsiha* Schein. §. 12).

47. §. Sokkal fontosabb vallomása van a germ. *ē*, kfn. *ie*, ófn. *io* helyén álló magy. *e* megfelelésnek a *fertály*, *ferton*, *ferdung* és a *fecs*-tej szóban. Mért mondunk *fertály*-t, mikor *fillér*-ről, *firtli*-kről is beszélünk? — A franknyelvjárásban a kfn. *ie*, úfn. *ie*-nek hosszú *ē* a megfelelője; ott tehát a *ferdung*-ot *vērdunc*-nak mondják (Weinh. mhd. gr. 65); a *vier*: *vēr*-nek, *vierte*: *vērtē*-nek, *vierzig*: *vērzieh*-nek hangzik (u. o., westf. aln. *v ê r*, *W.*). Mi természetesebb, minthogy a magy. *fertály*, *ferton* (v. ö. kfn. *vierten* = vierdunc Lex. Mhdwb.), *ferdunk*-beli *fer*-t a nyelvjárás nekünk már *e*-vel adta. S nem feltűnő-e már most, ha azt olvassuk, hogy a déli erd. szász a kfn. *ie*, ófn. *ia*-t *r* előtt nem hosszú *ē*-nek, hanem rövid *e*-nek mondja (v. ö. *šer*, *šār*: schier, ófn. *sciario*, *her*: *hier* ófn. *hiar* Schein. §. 12). S ép így a siegfolyómenti az ófn. *io* helyén = rövid *e*-t mond (K. 35). Egyébiránt a kfn. *i* is rövidülhet *e*-vé, pl. *mān*: *mān* stb. (v. ö. Arch. 26:168, Kisch 27). A milyen a *fertály*, *ferdunk* (v. ö. t. *fierdunok*, aln. *ferting*, *veerding* Be.) *ferton*-

beli *e*, ugyanolyan eredetű a *f e c s*-tejbeli *e* (*st* előtt *e* v. ö. kfn. *ei*, ófn. *ei*, germ. *ai* > magy. *e*: a *mester* szónál 53. §. és munkámat).

9. Nyugati germán *ō*.

48. §. Germ. *ō*, ófn. kfn. *uo*, úfn. *u*, a magyarban *ó*-val van meg: idevaló példák: 1. *zsinór*, 2. *fóris*. Kfn. *uo* — *r* előtt *ō*-val van meg az éjsz.-eifeli, siegfolyómelléki és a ripuari frankban (Kisch 27. K. 35); az erd. szászban *ā* a megfelelés (*šnār*, kfn. *snuor*; *šnārzi* Arch. 26: 169. Kisch 27), míg ellenben a szepesi szászban *šnūr* mellett *šnor* is járatos (v. ö. Lumtz. §. 132: *šnor*: schnur am spinnrad der tuchweber). — A másik idevaló szó a *fóris*: fuvaros. Weinhold azt írja kl. mdh. gr. 50 §.-ban, hogy a kfn. *uo*: *ō*-fokon áll a középnémet területen a *fúhr* szóban; nagyobbik nyelvtanában aztán azt olvassuk, hogy a leggyakrabban és a legerősebben a ripuari, kevésbé a moselvidéki és a hesszeni nyelv őrizte meg az *ō*-t a kfn. *uo* helyén (77 §. mhd. gr.); példái közt van *fōr*, *fōren* alak is. — A *fúvar* alakra esetleg hathatott a *fahren* ige is, a mely az *ā:u^a* diftongusos ejtéssel van meg az erd. szászban és a siegfolyómenti középfrankban (*fūoren*: *faren* Kisch 9. 10); nézetem szerint azonban maga a *fúvar* ép olyan felném., mint a milyen a *kudarcz*, *suarcz* (surecz) szó. (Az umlautozott alakra példa *hüvetér*: vö. *hüeter*). — A *fúvar*: *fóris*-ból nem kovácsolok érvet azért, mert a két alak esetleg egymásból is fejlődhetett. Ellenben a *zsinór* szemben a t. *šnūrka*-beli *ū*-val határozott középfrank eredetű.

Végül itt említem meg a *lóga*, *lógga* (kfn. *louge*, lat. *lucio* Lexer Mhdwb.) és a *bódé* (buode Kluge) szavakat. A *kűf* felnémet, de a MTsz.-beli *kofu* a maga *o*-jával határozottan knémet (v. ö. §. 41).

10. Nyugati germán *ū*.

49. §. Germ. kfn. ófn. *ū*-nak a magyarban rövid *u* felel meg; e jelenség összevetendő azzal, hogy a középfrankban, különösen a siegfolyómenti nyelvjárásban, továbbá az éjszaki eifeli, éjsz. lux. és a ripuari-ban a hosszú *ū* igen gyakran megrövidül; ez a rövidülés megtörténik az erd. szászban is, csak hogy nem rövid *u*, hanem rövid *o*-val is lehet akkor a szó (v. ö. K. 34, Arch. 26: 171, Kisch 28); idevaló magyar szavak: 1. *tuba*, *tubiczám*: ófn. *tūba* (vö. Schein. 15. §. c.). 2. *ruta* (van *rūta* is) ófn. *rūta*; 3. *zsúfa*:

siegfolyómenti *suffe*, kölni *suffe* (K. 34, v. ö. 5. §.); 4. *rustély* v. ö. kfn. *vüst*. — E példákra már most összevetendő a *huss*: hūs helyett (Kisch 28) stb. — A nyug. germán *ū*, úfn. *au*-ra a térképen vő. hogy a *hūs* | *haus* határ összeesik az *is* | *eis* határ vonallal (vő. Bilder aus der vaterl. Geschichte II: 417 és 45. 59. §.-okat).

Jegyzet. A *súrol* ige *ú*-jából, bár ez az *ú* a magyarban is megnyúlhatott, nem vonok semmi következtetést (v. ö. kfn. *schüren*). Nincs azonban kizárva, hogy a kfn. *iu* kn. *ū*-s ejtésnek bizonyítéka (*scheuern*). Legyegeyszerűbb azonban az a magyarázat, hogy itt *r* előtt eredeti hosszúságnak a megőrzésével van dolgunk. Az erdélyi szász *r*, *s* előtt az *ū*-t megtartotta (vő. Scheiner 15. §. és itt 50. §.).

50. §. Germ. kfn. ófn. *ū*-nak a magyarban *ó* felel meg. A kfn. ófn. *ū* helyén rövid *o*-t ejt a szászrégeni nasálisok és *t*, *f*, *x* előtt (Arch. 26: 171, K. 34; Schein 15. §.); ismeri az ejtést néhány példában a szepesi szász is (Lumt. §. 64, Anm. 3) s ismeri, csak hogy hosszan ejti a ripuári frank is (*l*, *r* előtt). Idevaló példák: 1. *pór*. Ezt a szavunkat csak úgy érthetjük meg, ha felveszünk egy *ó*-s ejtést, ma a szó a siegfolyóvidéki frankban *bür* (H. 33); az úfn. az *ú* és *r* közt *ə*-t fejlesztett s egy ilyen *bauer*-ből a magyarban nem lesz *pór*.* — Tekintetbe kell már most vennünk, hogy a germ. *ó* + *r* és a germ. *ú* + *r* egybeesett a knémetben; mindkettőnek hosszú *ó* lett a megfelelője. Weinhold (mhd. gr. §. 80) a ripuári frankból példákat idéz arra, hogy a germ. *ū* + *r* [úfn. *au*(+ə+)*r*] *ór*-nak hangzott (*troren*: *trauern*, *trorande*, *trorich*; *voris flamme*). A magyar *pór* egy ilyen ripuári frank *pór*, *bór* átvétele. Itt említem meg az umlautos *lőre* alakot, a hol meg kfn. *iu* (= *ü*) helyén *ő* áll (v. ö. §. 51); 2. *zóborol* ófn. *süber*, erd. sz. *zūwer*, úfn. *sauber* (Arch. 26: 171; erdélyi szászban általában hosszú *ú*-val, Schein. 15. §.; más nyelvjárásból való átvétele a magy. *czábár*); 3. *kóta*: nagy gyékénynyaláb, mely a macskakötélhez van kötve s a víz felszínén úszva mutatja a pontot, a mely felé keríteni kell; akkor használják, mikor a látott halat fogják (MTsz.). Grimm szótárában azt olvasuk, hogy az úfn. *kaute* «történelmi értékkel bíró knémet szó». Felnémet és alnémet területen nem él s szláv-lett rokonsága

*) Az aln. holland *boer*-okat (ejtsd *bu r*) mi is *búr*-nak ejtjük.

Grimmnél megolvasható; 4. *sróf* úfn. *schraube*, kfn. *schrübe*, erd. szász *šrauf* (Arch. 26:170, 206, v. ö. §. 8).

Jegyzet. A felnémet eredetű szavaknál az úfn. *au*: *á*-val meg a magyarban; v. ö. *cingrát*, *rámol*, *rábsicz*, *czábár* stb. (*kraut* erd. szász *krot* Arch. 26:171).

51. §. Az *û*-nak megfelelő umlautos alakok *ő*-vel vannak meg a magyarban; idevaló példák: 1. *lőre* (v. ö. 50. §. *pór*); 2. *rő*; 3. *tőzsér*. Ez eseteket lehet úgy magyarázni, hogy a hosszú *ó*-nak (kfn. *ū*) umlautja *ő* vagy *ê*, *i*. Egyébiránt a siegfolyómenti, éjszaki ejfeli, éjszaki lux., ripuári a kfn. *û*-t *i*-vé umlautozza (a mely *i* rövidülhet *i*-vé), vö. *hiser*: *häuser* stb. Kisch 28. A magy. *lőre* (kfn. *liure*, *lūre*, beszt. sz. *laer* Kisch 28, Arch. 26:176), *rő* (v. ö. *rauh*, aln. *ruig*) és *tőzsér* (v. ö. kfn. *rostiuschaere*, aln. *puarden twischer* Kluge) ilyen *i*-ből fejlődhetett. V. ö. *lőcs*: *ő*-je *i*-ből, *pőróly* *é*-ből (prés: prös MTsz.). Az umlautnál tehát azt mondjuk, hogy az *û*-nak *i*, *é* volt az umlautja, a mely a magyarban lett labiális vokálissá.

γ) Diphthongusok.

11. Nyugati germán *ai*.

52. §. Nyugati germ. *ai* kfn. ófn. *ei* helyén a magyarban *é* van a *czégér*, *réf*: *rőf* szóban. E két szónál az a tanulságos, hogy mindakettő felnémet közvetítéssel is átjött, még pedig *czáger*, *ráf* alakban. A *réf* megfelelője kfn. *reif*, aln. *reep* (Kluge, westf. aln. *rêp*, W. stb.); a *czégér*-re pedig összevetendő a mai beszt. szász *tsējor* (Arch. 26:211), szép szász *tsjygr* (Lumtz. §. 70). Hosszú *é*-t találunk s szerintem idevaló a magy. *létra* (v. ö. *lajtorja*) és a *sol-tész* (hosszú *ē*-vel a frank nyelvjárásokban Weinh. mhd. gr. §. 65). A középfrank dialektusok a germ. *ai* helyén *ēi*-t mondanak, így a luxemburgi, siegfolyómenti (Arch. 26:172). A hazai középnémet nyelvjárások szintén *ê*-t, *i*-t, *iy*-t mondanak (Arch. 26:172, Kisch 28, Lumtz. §. 70, Scheiner §. 16).

Jegyzet. A *frász*, *hákli*s szónak *á*-ja felnémet eredetre mutat, bár a moselfrankban is *fráslich*, beszt. szász *frás* (Kisch 29), beszt. szász *hākliz* (Arch. 26:173) a járatos.

53. §. Az 52. §-ban kimutatott *ê* meg is rövidülhet s akkor lesz belőle. Ennek az emléke van meg a magyar *peczér*, *mester*, *gere*ly szavakban. A rövidülésről mi itt nem értekezünk hossza-

sabban (v. ö. Wolf-Scheiner munkáit, v. ö. 59. §.); egyszerűen ideiktatjuk, hogy germ. *ai* helyén az erd. szászban sok esetben *ē*, *ī* a megfelelő (Arch. 26: 173, Schein. 16. §. 2.). — A *mester* szónak ma az erd. szászban csak összetételben, a hol tehát mellékhangsúly alatt áll az ófn. *ai*, felel meg rövid vokális (*šumīster*, *šumāster*, kfn. *schuolmeister* Arch. 26: 180), egyébként pedig *mīster* az alakja (v. ö. ószászmester. Arch. 26: 173). Régi erd. szászban azonban *mēster* volt az alakja; egy 1472-beli erd. sz. *mester* és 1570 erd. sz. *mester*-t hosszú *ē*-vel olvassa Keintzel (Arch. 26: 172). Ugyancsak hosszú *ē*-vel olvassa Weinhold a knémet *mester*-t (mhd. gr. §. 65). A frankfurti nyelvből ismerünk *borgemester*-t (1463), *mester* Eberhart (1456), den *bumester*-t (1457. Wuelck. 22). A vestfaliai alsz.-ban *mester* = *meister*, (he werd em *mester*), ellenben *mēster* = *schulmeister* (W.); Bremenben (Sauerland) *mester*, *meester* a szó alakja (Be.). — Ha mi ma *majster*-t és *mester*-t mondunk, ha az orosz *maszterszkája*-, *maszterorája*-ról beszél, ha szó van egy műhelyről, atelier-ről, ellenben *policzejmészter*-ről, ha szó van a rendőrkapitányról, úgy itt az *a*: *ej* kétségtelenül elárulja, hogy az egyik felnémet, a másik pedig nem felnémet eredetű. A magy. *mester* és *majster* is tehát két különböző ném. nyelvjárásból való. 2. *peczér* kfn. *beizzaere* (v. ö. erd. sz. *reitsn*: *reizen* Arch. 26: 173). 3. A *gerely* szó (*r* előtt ófn. kfn. *ē*, got. *ai*) szintén idevaló rövidült alak (v. ö. Kluge), bár teljesen megfelelő szót ma se tudok közölni.

12. Nyugati germán *au*.

54. §. Germán *au*, kfn. *ou*, úfn. *ou* = magy. *ú*; idevaló szavak: a *zsúp* [kfn. *schoup*, úfn. *schaub*, beszt. szász *šōf*, *šōf* (Arch. 26: 174, Kisch 30)] és talán a *lág* szó (*lauge*: *louge* Kluge). A germ. *au*, ófn. *ou* a déli erdélyi szászban *ū* (Scheiner §. 17; Beitr. XII. 137), míg ellenben az éjszakiban *o* (u. o. és Kisch 29, 30, Arch. 26: 174, K. 35). A szászrégeni nyelvjárásban ez a hosszú *ū* meg is rövidülhet (v. ö. Arch. 26: 175. anm.); ott *bædrux* van *troug* helyén stb. Ilyen rövidüléssel van dolgunk a *kufár*, *kufáros*, *kufárkodik* (NySz. MTsz.) szóban (v. ö. kfn. *koufen*, ófn. *koufōn*), míg ellenben az éjszaki erd. szász *ô* megrövidülésére példa a *Bongárd* helynév, a mely az erd. szászban és a moselfrank eifeli nyelvjárásában *bogert*,^r *bogert*

(Kisch 30, v. ö. §. 13, 17; a mellékelt térképen a következő -*gert* végű helyneveket: *Steinwingert*, *Epgert*, *Elgert*, Wenker-féle térképről). Nagyon érdekes már most, hogy mind a kfn. *boum*, mind pedig a *koufen* átjöttek nyelvünkbe felnémet forrásból is, csak-hogy hosszú *á*-val: *puszpáng*, *káfol* (pozs. ném. *káffn*; v. ö. 50. §., jegyzet.).

55. §. Nyugati germán *au* ófn. kfn. *ō* a magyarban *ő*-vel van meg a *rőt* szóban (*rét* mellékalakja is van NySz., a MTsz.-ban pedig *rőjt* alakkal is). Az erdélyi szászág a germ. *au*-ból eredő ófn. *ō* és ófn. *ou* közt (v. ö. §. 54) a különbséget megtartja (Schein. §. 17). Az ófn. *ō* helyén dentális és liquidák előtt (v. ö. Arch. 26 : 176) a déli erd. szász, pl. a szászüregeni *ui*-t, *üi*-t mond. Medgyes vidéken *rot* helyett azt mondják, hogy *rüt*, *ryut* (Arch. 26 : 176, Beitr. 12 : 137; siegf. *rüt* H. 39; Kluge). E bizonyító szóban már most az a becses, hogy a székelységből tudok idézni egy másik példát, a hol kfn. ófn. *ō*: déli erd. szász *ü* helyén a magyarban labiopalatális hangot találunk (*ü*-t) s ez a szó a *lülbör*, *lürbör* (babér MTsz.), a mely a kfn. *lörber*, ófn. *lörberi*, éjszak erd. szász *lurbär*-nek, déli szász *luirbär* (szászüregeni), *liurbär* alakjából való átvétel. (Arch. 26 : 176). Lehetséges azonban, hogy van *ü*-s alak is; Marienburg szerint ugyanis a nagyszebeni nyelvjárásban egyszerű *ü*-t is mondanak (vö. Ar. I : 3 : 60) ilyen ófn. *ō* helyén.

13. Germán *eu*, *iü*.

56. §. Ófn. *io*, kfn. *ie* = magy. *é*. Ide tartozik szavaink egyik legfontosabbika, a *rét* szó (kfn. *riet*, ófn. *riot*, aln. *rèt* Kluge, Grimm). A magyar szó *é*-je középfrank eredetre mutat (v. ö. Schein §. 18). Szászüregenben az ilyen kfn. *ie*-nek *ō* a megfelelője (v. ö. *bär*: *bier*, ófn. *bior* Arch. 26 : 177), a moselfrankban *ē*, *î*, a trieriben *i* áll (Kisch 31); siegfolyómenti *ē*, vö. *rèt*: *ried* (H. 45.).

57. §. Kfn. *iü*, úfn. *eu* = magy. *ő*. Az 56. §-ban vázolt *ē*, *î*, *i*-ből a magyarban *ő* lett egy előzetes *i*, *ē*-ből (v. ö. §. 51). Idevaló szó a *lőcs* (hess. tür. *lis* Kluge, lásd Nyr. 1899. deczemb. füzet, erd. szász *löss*, u. o. januári füzet), *czők* (kfn. *ziuc*; moselfrank v. ö. *tse²χ*: *ziug*; Beitr. 12 : 137; siegfolyómenti *zich* K. 35). — Mindezeket az eseteket úgy magyarázom, hogy a hosszú kfn. *ü*-s alakok összekeveredtek a kfn. hosszú *ū* umlautos alakjaival, a

melyeknek a siegfolyómenti, éjszaki eifeli, éjszaki luxemburgi, ripuári középfrank nyelvjárásokban hosszú *i* felel meg (Kisch 28). Ez az *i* aztán meg is rövidülhet, jelesen a siegfolyómenti középfrankban és néha az erd. szászban (*beditt* : *bedeutet* K. 35). Ennek a rövid *i*-nek az emlékét őrzi a magy. *bitang*, *bítol* szó (v. ö. §. 40).

58. §. Középfelnémet *iu* helyén *ü*-t találunk a magyarban is egy példában s ez a *csűr* szó. Hogy a kfn. *iu* hosszú *ü*, arra főleg két bizonyíték van ; az egyik bizonyíték, hogy a hosszú *ü* umlautját *iu* val írják a kfn. kéziratok (*brüt* : *braut* : *brüte* stb.) s 2. a verses maradványok rímei (Weinh. mhd. gr. §. 118). — Ennek az *iu* : *ü* értéknek magyar emlékekben is nyoma van. A Königsbergi Töredék *sciulhessen*-t ír (= szülhessen, Zolnai Nyelveml. 75), a Gyulafehérvári versekben *sciuksegben* walaknok' áll (Nyr. 27 : 529) s ez az *iu* : *ü* írás másutt is előfordul. Nézetem az, hogy az *sz*-nek : *sc*-vel s az *ü*-nek *iu*-val való írása legrégibb nyelvemlékeinkben német hatás, még pedig XII., XIII. századik német hatás (v. ö. Paul : mhd. gr. §. 6). A *csűr* szó volna az egyetlen élő tanu, hogy a kfn. *iu* : *ü*-nek hangzott. Csakhogy felnémet, még pedig osztrák-bajor nem lehet a *csűr* ; az osztrák-bajorban a hosszú vocalisok *i*, *ö*, *ü* igen korán diftongizálódtak ; a kfn. *iu* (= *ü*) a bajorban már a XII. században *eu* (Weinh. mhd. gr. §. 117, 119). A dolog magyarázata az, hogy az alsófrankban ott, a hol a középfrankkal és az alsószászszal érintkezés van, ez az *iu* ma is *ü* (v. ö. Behaghel 786 : register). De ha ilyen *ü*-s ejtést nem is tudnánk kimutatni, akkor sem kell régi bajor hatást látnunk a szóban ; a Siegfolyómenti éjszaki középfrankban a szó ma is *schir* (H. 35.) s hosszú *i*-ből a magyarban is keletkezhetett az *ü* (vö. Zolnai : Nyelveml. 15). — A szó felnémet eredete ellen még azt is fölhozom, hogy a bajor-svábban a *scheuer* nem is járatos ; helyette a *stadl* az ismeretes (Kluge).

Hangzórövidülés, hangzónyújtás.

59. §. A germán hosszú vocalisok és a diphtongusok sok esetben rövidült alakban vannak meg a magyarban ; mivel ez eseteket a megfelelő szakaszban részletesen tárgyaltam, itt egyszerűen csoportosítva felsorolom őket : germán *i* : *drettál* (§. 45), *rütő* (§. 45) ; germ. *e* : *cíha* (§. 46), *fértály*, *ferdung*, *fecstej* (§. 47) ; germ. *u* : *tuba*, *ruta*, *fustély*, *zsufa* (§. 49) ; germ. *ai* : *pecér*, *mester*, *gerely* (§. 53) ;

germ. *au* : *kufár* (§. 54); germ. *au*, ófn. *ō* : *lülbör* (§. 95); germ. *iu* : *bítol*, *bitang* (§. 57). — Nem bizonyos, vajon hangzónyújtással van-e dolgunk a *pór*, *zóborol*, *kóta*, *sróf* (§. 50) szavakban, mert hiszen a germ. *ū*-nak *ô* a megfelelője a ripuari frankban. — Azt se szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy lehet valamelyes része e hosszúságokban a hangsúly nyújtó hatásának is (vö. Petz. Akad. Ért. 1896. nov. füzet).

Egyéb jelenségek.

60. §. A magyar nyelv régi német jövevényeinél meg kell emlékeznünk még egy fontos jelenségről: ez a jelenség az, mikor a conzonansok képzésének helye annyira megváltozik, hogy megfelelő palatális, illetve gutturalis hangokká lesznek. — A dolgok szigorú megvizsgálásánál azt látjuk, hogy ez a palatalisatio, ez a gutturalisatio sem eredeti, hanem az átadó német nyelvjárás sajátja.

α) Palatalisatio. A régi magyar nyelvben a mai *mér föld*-nek *mély*-föld, *milj*-föld volt a neve (vö. régiségbeli *milj föld*, *mill föld*, *mel föld* stb. NySz., az *i, é*-ről lásd a 45. §.-t), a mely a ném. *l* helyén a megfelelő palatális *ly* hangot tünteti fel. — A *mély*-föld kétségtelen német eredetű szó, s első tagja, a mint azt már régen kimutatták, az ófn. *mila*, kfn. *mile*, újfn. *meile*. Tudnunk kell már most azt, hogy a mai erd. szász nyelvjárások közt fontos határvonal az, hogy a déliek a nyugati germ. kfn. hosszú *iu*, *i* *) után jövő *n*, *p*, *d*, *t*-et jésítik (mouilliren), palatalizálják. Scheiner munkájában olvassuk, hogy «*l* erscheint entweder mouilliert als *l'*, oder wohl richtiger als *ll'*, oder stark vokalisch anschwellend. Ersteres ausserhalb des stark mouillierenden Burzenlandes wohl häufiger im osten, letzteres im westen des süd sieb. in wörtern wie *chil*, *mîla*, *pfilari*, *wîla* (37. §. 1.)». Ez *l'*-es ejtésű szavak közt tehát ott van a mi *mély*-földünk is. A magy. *mély*-föld tehát okvetlen egy német *m ǿ l'* (ilyen hangtani helyzetben az *i*-ből *ǿ*-lesz; ez a magyarban a hangsúly hatása alatt is megnyúlhatott, de vö. 45. §.) átvétele (A medgyesi nyelvjárásban csak az *l* nem jésül. Beitr. 12: 138.).

Palatalisatio történhetik néha azomban eredeti rövid vocalis

*) Így magyarázandó a *l ǿ c s cs-je* ?.

után is (vö. Schein. 39. §.). Ennek nyoma van szerintem a magy. *frígy* (vö. 29. §.), *hotymány*, *torony*, *gocsmány*, *cemermány*, *furmány*, hosszú vocalis (kfn. ófn. *i* után) után a *fegyver* szóban (vö. közaln. *vede*, *veide*, Schil.-Löb. mndwb.; aln. *fede*, *feide*; *fede breef*); a *fegyver* olyan összetétel a milyen az aln. (= itt értsd plattdeutsch) *fedespiitt*, *fedderspiitt*: ein spiess, eine lanze, die zur rüstung der mittelalterlichen bürgerwehr gehörte; ugyanitt a *weh* r rövid *wer*, *landwere* és *weere* Berghaus: Der Sprachschatz der Sassen].

β) Gutturalisatio. A gutturalisatióról részletesen szoltam a 11. 17. 19. és 39. §.-okban. Itt csak megismétlem, hogy a *fajlongis*, *hunk*-beli *nd* | *nk. ng*, sing-beli *n* | *ng* megfelelés a mi kérdésünk szempontjából döntő választ ad (vö. H. 58. 59.). -- Én ide való jelenségeknek tartom a *bít*-fa, *zamat*-beli eseteket, a melyek *k:t* megfelelést mutatnak szemben a *hukmány*-félékkel (lásd 11. 17. 19. 39. 43. §.).

A gutturalisatio és a palatalisatio az erdélyi déliszász nyelvjárásoknak olyan sajátsága, a melyben a német dialektusok közül *csakis* az alsó rajnaival, a plattdeutschesal (a régi *sassok* nyelve) osztoznak. Marienburg Frigyes 1843-ban tett útja eredményeként irt egy értekezést (Ueber das verhältniss der. sieb. sächs. sprache zu niedersächsischen und niederrheinischen dialekten, Archiv des vereines für sieb. landeskunde, alte folge I: 3: 45—70), a melyet később azzal szerzett meg, hogy a gutturalisatio - palatalisationak még egy külön czikket is szentelt (Die vertreter des alten stammhaften *u* und *i* und die mouillierung der konsonanten im siebenbürgischen, Korr. 1879-dik évfolyam 1. 2. 3. füzet). — Különösen az első értekezés adott hatalmas lökést az erdélyi százszok eredete kérdésének a megoldásához. — Mi részletesebben nem ismerjük a palatalisatiót a mai alném. nyelvjárásokból; a tény azonban az, hogy ez a sajátság is meg van és *csakis* ott van meg, a honnan nézetünk szerint a magyar nyelv legrégibb német jövevényei valók.*).

Az előző §§-okban a hangtani bizonyítékok egész sorozatát állítottuk össze; ezek a hangtani jelenségek mind egy helyre fut-

*) Ha az itt kifejtett hangtani megfelelések helyesek, akkor a magyar nyelvnek fontos szavazata van egy-egy német hangtani sajátság chronológiáját illetőleg.

nak össze, Németország egy meghatározható vidékének a nyelvére szakasztottan hasonlítanak.

A germán *p*-vizsgálatából azt láttuk, hogy német jövevényszavaink régi rétege csakis középnémet lehet. De ugyancsak ennek a *p*-nek minden hangtani helyzetben való vizsgálata megmutatta, hogy ez a régi réteg a középnémet nyelv azon nyugati ágából való, a melynek a tudományban Braune elnevezése óta középfrank a neve (vö. Braune: Beitr. I.: Zur kenntniss des fränkischen; Paul: Grundriss I.: 538). A többi hangtani vallomás, a milyen a *t* szóeleji *z* (= *ts*-, magy. *c*, *cs*), de szóvégi *t* (csödör csap — cuzat), *sz* (szász-végzetre lásd lejjebb), továbbá az *rb* (*rp*: *rf*), *rd* (*rt*), *mb* (*mp*-mellett, vö. §. 2), *t*: *k*, *k*: *ch*, *nd*: *ng*, *nk*, *n*: *ng*, *s* (= magy. *sz*): *x* (= *-chs*, kfn. *-hs*) a mellett is tanuskodtak, hogy a középfranknak nem egész, hanem főleg az éjszaki területe (ripuári frank) szolgáltatta nekünk régi jövevényszavainkat. Ez az éjszaki terület azonban határos az alsófrankkal és az alsószászsal (mindkettő alnémet nyelvjárás). A Düsseldorftól nem messze fekvő *Essen*, *Werden* (népi *Warden*. W.), *Elberfeld* már az alsószász nyelvjáráshoz tartoznak (Braune, Beiträge I.: 11; vö. Paul: Grundriss I.: 537.). Nem fogunk tehát csodálkozni, ha jövevényszavaink régi rétegén alnémet hangtani sajátyságot is veszünk észre. Ilyen a *zumat*, *szimat*, *zománc*-beli *zm*, *szm* szemben a felnémet, középnémet *šm*-mel (vö. westf. *smāk*, *smālt*, W.; a *szekrény*-beli *szk*-ra vö. a már mondottakon kívül westf. *skerse*: *scherse*, de *schraïn*: *kiste*, W.); ilyen különösen a germ. *u* + *r* + consonans = magy. *o* + *r* + consonans (vö. §. 36), a melyet éppen legfontosabb szavainknál (polgár, torony) hazai középnémet nyelvjárásainkban is *o*-val találtunk jeléül annak, hogy e nyelvjárások déli erd. szász (nagyszebeni)] egyrésze nem tiszta moselfrank (v. ö. Bongárd helynevet); s ilyen végül a kfn. *iū*: magyar *ű* a *csűr* szóban.

Ha már most Németország nyelvjárási térképén az összes hangtani sajátyságok alapján megvonom azt a nyelvhatárt, a melyből régi jövevényszavaink valók, akkor megkapom azt a területet, a mely a Rajna mindkét partján a Sieg folyótól a Ruhrig terjed. Ez a terület (a *nd*: *ng*, *nk*, *t*: *k*, *n*: *ng*, *k*: *ch* alapján) a Wenker-féle térképen (a mellékletet) vonallal megjelölve Kaldenkirchen-től Krefelden át Duisburg, Elberfeld, Barmen, Gummersbach,

Waldbröl, Linz, Prüm közt terül el (vö. §. 39). Beleesik e területbe Bonn, Köln (vö. magy. gyolcs), Aachen, Düsseldorf. Ez a terület főleg középfrank, innen régi jövevényszavaink határozott középfrank jelleme, de belenyúlik e terület az alnémetbe is (alsófrank, alsószász); ezért van aztán, hogy egy-egy hangtani sajáttságot ez a nyelvterület is hagyott nemcsak a mi nyelvünkben, de az erd. szászban is.

II. Helynevek.

Lumtzer 342 magyarországi német helynevet vizsgált meg; ebből 238 középfrank. Ez a bizonyíték tehát erősen támogatja a hangtani tanuvallomást. Lumtzer fejtegetéseihöz csak azt toldom a magaméból, hogy kész örömet aláírom a történetnek azt a tanítását, hogy az első német telepések: a rajnai frankok alnémetekkel vegyülve jöttek hazánkba (Századok 37 : 725. Pauler I : 331). Azok a telepések azonban, a kik Beregszász-t, Felszász-t, Nagyszász-t (vö. Farkasfalva, Karácsonfalva, lásd Komáromy: Ugocsa vármegye keletkezése 13 l.) alapították, semmi szín alatt sem voltak alnémet flamandok.*) A 17. §-ban részletesen kifejtettem, hogy a -szász szónak a helynevekben semmi köze a népnevi szászhoz. A -szász helynevekben (mindig csakis második tagul) egy a helyneveink közt jól ismert, ülése, települése' szóval, s etymológiailag egy az úfn. *sitzen*, gót *sitan*-nál. A flamand nyelv alnémet nyelv, ott a *wasser* : *water*-nek hangzik. Ha Beregszász, Felszász, Nagyszász aln. flamand lett volna, okvetlen -szát volna az alakja. Már most ha megnézzük a Wenker-féle mappán a *t* | *s*, *ss*-sort, azt fogjuk látni, hogy *water* | *wasser*-vonal : Eupen—Aachen—Erkelenz—Düsseldorf—Wupper folyón Elberfeld alatt Gummersbachon át halad. Már most nem feltűnő-e, hogy aránylag egymáshoz elég közel találjuk Eszlár-t, Szatmár-t (*Várdá*-t), s hogy ilyen végű helynév Németországban épen ezen a tájon (Elberfeld Köln) igen sok van. Ezek a telepések magukkal hozták helyneveiket, a mint magukkal hozták az erdélyi szászok is (vö. Wolff: Die d. Dorfsnamen in Siebenbürgen), s ezt csakis alnémet szász területről hozták s ők maguk

*) Jövevényszavaink vizsgálatánál én egyetlen egy flamand hangtani hangsajátságot se találtam mindeddig; alnémet szász és éjszaki középfrankot azonban, a mint az értekezésből is látható eleget.

szászok voltak (Szalay [Városaink: függelék] szerint *szász* lakosság volt: Kolozsvárt, Korponán, vö. Krefeld-től nem messze Kerpen, Valkón, s nevet adtak az utánuk valamivel később jövő moselfrank erdélyi szászoknak és a keleti középnémet nyelvű szepesi szászoknak).

S már most önkénytelenül is kérdezheti valaki, mi az oka annak, hogy nincsenek régi osztrák-bajor átvételeink. Hiszen kétségtelen dolog, hogy a Fertő, Mosony régi germán helynevek. De ha ezek németiségét meg is lehet támadni, a *Zala*, *Szala* folyó és megyenév németiségét kétségbe vonni nem lehet.

Én se vonom kétségbe a *Szala* germánságát (vö. Förstemann: altd. namenbuch: II: 26: salaha, 1278: Szala), csakhogy tekintetbe veszem azt is, hogy a *szala*-beli *-a*, *-aha* végzettel a germánság a VIII-ik század után egyetlen egy helynevet se alkotott (Pfaff: Deutsche Ortsnamen 6. 7.). Bizonyos, hogy vannak régi osztrák-bajor szavaink, csakhogy ezeket épűgy, mint a helyneveket szláv kézből kaptuk. Ilyen kétségtelenül szláv révén került szó a *sarju* (vö. Nyközl. 27: 449), *ruha* és talán a *marha* (NyK. 27: 474). S hogy itt a mai szlovénségnek kellett az átadónak lennie, azt a *sarju*, *ruha* szavakban levő hangtani tényeken kívül a következő dolgokkal is bizonyíthatom: 1. A szlovénséget és az éjszaknyugati szlávtságot (cseh-tót-szorb) ma egymástól a németiség választja el. Hogy ez a nyelvterület valamikor összefüggött, bizonyítja az, hogy déli szlovén, délszláv *iz* (ki), *-l-* (pl. *molim* vas) helyén az éjszaki szlovénség ép úgy mond *vy-t*, *-dl-et* (*modlim*), mint a déli csehség (vö. Archiv für slav. Phil. 19: 323); 2. E mai német területen egy egész csomó szláv helynév mutatható ki, a melyek közül a legnevezetesebbek egyike a mi *Dévén*y-ünk. Hogy ez a *Dévén*y szláv mythologiai helynév, bizonyítja a morva *Velehrad*on kívül az a körülmény, hogy a lauzici szorok Magdeburgot ma is *Devin*-nek hívják.*) Hogy és mint ment tönkre ez a szláv összefüggés, nem e sorok feladata kideríteni. Valószínű, hogy már a honfoglalás idején megszűnt az egybefüggés, különben nem volna Ungarisch-Hradisch, Ungarisch-Brod, egy csomó Ungerndorf Ausztriában. Egyébiránt az első, Sárvizén túl terjeszkedő honfoglalás is ezt támogatja.

*) Szláv mythologiai helynév a mi *Ladány*unk is (v. ö. Máchal II. Nákres sl. báj.: Déva, Lada.).

S az itt kifejtetteket nézetem szerint nagyon szépen erősíti meg, hogy «az Árpádok korában közel a német határhoz telepedtek le Gottfriedék és Héderék (Pauler I: 362), jeléül annak, hogy itt volt pusztá, eladományozható föld». S hogy itt telepítésnek kellett történnie (Locsmánd meg is említették, mint telepített hely, Pauler I: 625), bizonyítja az is, hogy e helyeken ma a hienczek laknak, egy olyan felnémet nyelvjárást beszélő nép, a mely nem egyszerű folytatása az osztrák dialektusnak.

Mindezek alapján merem állítani, hogy a magyarság az osztrák-bajor nyelvvel a honfoglaláskor nem érintkezett, s legrégibb kulturájának német részét nem az osztrák-bajornak, hanem a középfranknak köszöni.

Ha már most azt kérdezzük, minő ez a kultúra, hogyan oszlik meg különböző fogalomkörök szerint csoportosítva, a következő képet kapjuk:

1. Hadászatra és állami életre vonatkozók: bárd, boglár, fegyver, frigy, gerely, ord, ostrom, tornír [bisop, ferhér, gelét, geréb, hop-(mester, főúr), mélyföld, ortály, polgár, porkoláb, rénesforint, reter, soltész. Kétséges a sáncz, serét.

2. Kereskedelmi szavak: α) mértékek, edények: ejtel, fertály, ferton, ferdung, font, kofa, könting, réf, rempel, sing, zsompor; β) egyebek: czégér, czéh, csap, csaplár, gléda, komplár, kufár, tőzsér.

3. Bányászatra vonatkozó szavak: czuzat, drettál, fést, fustély, gépely, hámor, hant, hukmány, hunkfutó, huta, kohó, konst, koporsály, pomp, pone, pöröly, sróf, stomb, tégely, viheder, zóborol, zománcz, zsomp. E szavak bizonyítsák, hogy bányásznép is volt a bevándorlók közt (vö. Ar. I: 3: 49).

4. Gazdaságra vonatkozó szavak, ház és részei stb.: bitang, cziha, csödör, csűr, fecstej, fóris, géber, gészkeny, goront, gunár, kóbor, kók, kolomp, komp, kolopter, kóta, légely, létra, löcs, löre, mozsár, pór, pöcze, régely, rekken, rér, rét, rütő, sóp, stömpöly, szekrény, torony, vakol (jelentése alapján, vö. NyK. 27.), zsúp. Kétségesek: bódé, czérna, czökör.

5. Foglalkozás, anyag s hasonló: cemermány, csaplár, fur-

*) Az összeállítás nem teljes; egy-két szó bizonyára elkerülhette figyelmet.

mány, gocsmány (v. ö. Locsmánd helynév), hengér, kolompár, kóta, lét (gelét), mester, peczér, pép, pintér. Kétségesek: böllér.

6. Állatok, testrészek: csődör, fenköl, fogoly, gárf, gunár, gunczi, hof, koncshal, lógga, sódar, sonka, Kétséges a görling.

7. Fák, növények: bükk, kolompér, lenese, lülbör, rozmar-ring, ruta. Kétséges a kömény.

8. Étel, ital, hozzávaló: czök, fánk, fölöstököm, gárf, pánkó, sódar, sonka, szörpöl, zamat, zsufa.

9. Ruha s hozzávaló: borosta, cziha, czóp, gyoles, ireh, kóczos, landis (fajlongis) lompos, prém, pendely, zemes, zsinór. Kétes a rékli.

10. Betegség, orvoslás: geréntes, kámfor, köppöly, pipicz.

11. Egyéb főnevek: czél, példa, pont, tromf, zsémb.

12. Népnev, helynév: szász, — szász (gót sitan: Felszász, Beregszász, Felszász), Várda, Eszlár, Szatmár, Karácsonfalva, Farkasfalva, Bongárd, Házsongárd stb.

13. Melléknevek: bonta, dölýfös, döre, durezás, gró, lepeses, rő, rőt, zsémbes.

14. Igék: bitol, csapol, döröczköl, dörököl, hódol (nem biztos példa, mert van mhd. holden is), kámpol, mormol, morzsol, szörpöl (szörböl), zóborol.

Az eredmény, a mely az itt elmondottakból önkényt folyik, tehát az, hogy a magyar nyelv legrégibb német szavai arról a területről valók, a mely területen ma és a múltban főrészből középfrank nyelvjárást beszélnek és beszéltek. A vele határos alsó német (alszász, alfrank) szintén hagyott egy-egy nyomot nyelvünk német jövevény szavain.

Hogy az itt kifejtett nézet hogyan és mikép viszonylik a históriához, az Árpádok alatti szláv-sághoz s általában miként alakult meg nyelvünk egy másik nagy köre: a szláv-ságból vett szavak, arról a tud. Akadémia kegyes engedélyével egy más alkalommal fogok foglalkozni. Akkor lesz helyén megemlékezni részletesen azokról a hangsúlybizonyítékokról, a melyekről Petz G. egyik felolvasásában részletesen beszélt (Akad. Ért. 1896 nov. füz.)

★ ★ ★

Források.

1. *Ak. Ért.* = Petz G.: A hangsúly a germán nyelvekben. Akad. Értesítő 1896. nov. füzet.
2. *Ar.* = Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge. Band 26: Keintzel G.: Lautlehre der Mundarten von Bistritz und Sächsisch-Regen; Band 27: J. Wolff: Vorarbeiten zum siebenbürg.-deutschen Wörterbuch; Band 28: Scheiner A.: Wredes Berichte über G. Wenker's Sprachatlas des deutschen Reichs. (A mappát igen gyakran használtam; erről való a melléklet is.) Alte Folge. Bd. I.: Fr. Marienburg: Ueber des Verhältniss der siebsächs. Sprache zu den niedersächsischen und niederrheinischen Dialecten. 3-ik füzet 45 - 70.
3. *B.* = Büsch Th; Über den Eifeldialekt, Malmedy gymn. 1888. évi programja.
4. *Be.* = Berghaus H: Der Sprachschatz der Sassen. Brandenburg 1880.
5. *Beitr.* = Paul Braune: Beiträge zur Geschichte der deut. Sprache und Literatur. I. IV. XII. XIX. XXI. Az első kötetben: Braune: Zur Kenntnis des Fränkischen und zur hochdeutschen Lautverschiebung; XII: Scheiner A.: Die Mediascher Ma.
6. *Fischer* H.: Atlas zur Geographie der schwäbischen Mundart. Tübingen 1895.
7. *Förstemann* Ernst: Altd deutsches Namenbuch. Nordhausen 1856. (Itt csak a II. kötetet használtam.)
8. *H.* = Heinzerling J: Ueber den Vocalismus und Consonantismus der Siegerländer Mundart. Marburg 1871.
9. *K.* = Über die Herkunft der Siebenbürger Sachsen von Georg Keintzel. (A besztezercei főgimnázium 1886/7. ért.)
10. *Kisch* = Die Bistritzer Mundart verglichen mit der Moselfränkischen. Halle a. S. 1893.
11. *Korr.* = Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Nagyszeben.
12. *Lumt.* = Die Leibitzer Mundart von V. Lumtzer. Beitr. XIX. XXI.
13. *Petz* = Grimm törvénye. Irta Petz Gedeon. Budapest 1888.
14. *Pfaff* = Deutsche Ortsnamen von Dr. Fridr. Pfaff. Berlin 1896.
15. *Piper*: Die Verbreitung der deutschen Dialekte bis um das Jahr 1300. Lahr 1880. (Térképpel.)
16. *Schein.* = Dr. A. Scheiner: Die Mundart der Siebenbürger Sachsen. Stuttgart. (Megjelent a Kirchhoff-féle Forschungen-ekben.)
17. *Schil-Lüb.* = Schiller K. und Lübben A.: Mittelniederdeutsches Wörterbuch. Bremen 1876.

18. *Schmidt* Henrik : A verbászi német nyelvjárás. Budapest 1899.
19. *W.* = *Woeste* F. : Wörterbuch der westfälischen Mundart. Norden und Leipzig 1882.
20. *Weinh. mhd. gr.* = *Weinhold* Karl : Mittelhochdeutsche Grammatik. Paderborn 1877. (Használtam a kis nyelvtanát is.)
21. *Wolff* J. : Über die Natur der Vokale im Sieb. Sächs. Dialekt ; Der Consonantismus des Sieb. Sächsischen (Szászsebesi főgimnázium 1872—75. évi értesítői); különlenyomatban használtam a „die deutschen Dorfnamen in Siebenbürgen“ című füzetét. (Nagy-szeben 1881.)
22. *Wuel.* = *Wuelcker* : Lauteigentümlichkeiten des Frankfurter Stadtdialektes im Mittelalter. Beitr. IV.
Minden más mű, a melyet e munkámnál használtam (*Lexen Mhd. Wörterbuch*, *Grimm*, *Tájszótár* stb.) azokkal a rövidítésekkel van itt meg, mint a hogy németül megjelent értekezésemben.

Rövidítések.

Az összes rövidítéseket felesleges magyaráznom ; a fontosabbak a következők : *kfr.* = középfrank, *kném.* = közepnémet, *kfn.* = középfelnémet, *tr.* = trieri, *eifl.* = eifeli, *ww.* = westerwaldi, *lux.* = luxemburgi stb.

Meg kell jegyezmem, hogy minden egyes forrásomból azokkal a hangtani jelölésekkel idézek, a melyekkel az illető szó az illető munkában közölve van.

A mellékelt térképről külön is meg kell jegyezmem, hogy közlését tervezője *Scheiner* András iskolaigazgató úr készörömet átengedte. Fogadja e helyen is köszönetemet. — Én e térképen csak annyit változtattam, hogy beírtam az *mb* : mp, *rb* : rp, stb. hangmegfeleléseket.

BETŰSOROS SZÓJEGYZÉK.★)

— a, aha 44.	drót 32.	görling 31.
Ardót 19.	ducczás 15.	gró 32.
bak 26. 29.	ejtél 21. 23.	gunár 22. 23.
bakter 21.	Észlár 19. 43.	gunci 22.
bányászna 9.		guszár 22.
búrd 14.	fajlandis 28.	gyoles 43.
Batár 19.	fajlongis 29. 41.	
Beregszász 16. 18. 19. 43.	fajtol 21.	hákli 36.
bisop 11. 12.	— falva 19.	hám 20.
bitang 11. 29. 30. 39. 40.	fánk 10. 22.	hámor 22. 23. 31.
bitfa 12. 13. 29. 31. 41.	Farkasfalva 43.	hant 29.
bitol 11. 39. 40.	fecsk-tej 20. 33. 39.	harc 25.
bódé 34.	fegyver 41.	— háza 19.
boglár 11. 31.	Felszász 18. 19. 43.	Házsongárd 15. 19.
Bongárd 14. 15. 37. 42.	fenkül 25.	hengér 24.
borosta 26.	ferdunk 14. 33. 39.	hof 30.
böllér 31.	ferhér 26.	hocezihér 12.
bükfa 3. 12.	fertály 33. 39.	hopfóúr 12.
	feron 33.	hopmester 12.
czábár 35. 36.	Fertő 44.	hosták 31.
czáger 36.	fést 25.	hotymány 24. 31. 41.
czapa-pohár 9.	festér 26.	lukmány 29. 31. 41.
czapistráng 9.	firhéc 26.	hunk 41.
czappolódik 9.	fitying 14.	hunk-futó 29.
czégér 36.	fogoly 26.	husták 29.
czéh 12. 23.	font 10. 28.	huta 31.
czél 25.	fóris 34.	hüvetér 34.
czemermány 22. 25. 41.	fölöstököm 31.	
czérna 24.	frász 36.	irch 24.
czilha 12. 33. 39.	frigy 24. 31. 41.	káfol 38.
czingrát 36.	fröstököl 31.	kámfor 22.
czóp 6.	furmány 22. 41.	kámpol 22.
czók 38.	fustély 35. 39.	Karácsonyfalva 43.
czókö 24.	fuvar 34.	kehely 21.
czuzat 16. 42.		kóbor 26.
	ganár 22.	kócz 26.
csap 5. 6. 16. 23. 42.	ganci 22.	kofa 9. 30. 34.
csaplár 5. 6. 23.	— gard 19. 22.	koh 12.
csapol 5. 6.	gárf 11.	kohó 12. 31.
csódör 14. 16. 42.	géber 12. 23.	kohol 12. 31.
csűr 39. 42.	gelét 32.	kók 26.
	gépely 26.	kolomp 6. 23.
Dévény 44.	geréb 11. 12. 32.	kolompár 7. 23.
dölyfös 15. 26.	gerely 36. 37. 39.	kolompér 27.
dölyve 15.	geréntes 25.	kolopter 12.
döre 15. 26.	gészkeny 13. 23.	komp 6. 27.
döröczköl 31.	gléda 25.	komplár 6. 7. 27.
dörököl 31.	goesmány 22. 41.	komplárkodik 6. 7.
drettál 32. 39.	goront 28.	komplárság 6. 7.
		konc-hal 28.

★) E jegyzékbe felvettem az értekezés minden szavát, helynevét. A szó után álló szám a lapszámot jelenti.

- konst 28.
 koporsály 9. 30.
 Korpona 8. 19. 44.
 kóta 35. 40.
 kömény 31.
 könting 21.
 köppöly 9.
 köpü 9.
 körömpő 23.
 kötör 14.
 köz-landis 28.
 kröpli 9.
 kudarcz 34.
 kuf 9. 34.
 kufár 37. 40.
 kukrejtél 21.
 kupa 9.
 kupfersálna 9.
 kurta 15. 16.
 kurtika 15.

 Ladány 44.
 lajtorja 36.
 landis 28. 29.
 — lar 19.
 lat 26.
 lator 26.
 légely 32.
 lenese 25.
 lepces 12. 20. 24. 25.
 lét 23.
 létra 36.
 Loesmánd 45.
 lóding 30.
 lóga 34.
 lombos 6. 7. 28.
 lomp 6. 28.
 lőcs 17. 20. 23. 36. 38. 40.
 lőre 35. 36.
 lúg 37.
 Luprecht-zaza 18.
 lülbör 38. 40.

 majszter 37.
 — mány 22.
 — mar 19.
 marha 44.
 mér föld 32. 40.
 mester 34. 36. 37. 39.
 mőring 21.
 mormol 27.
 morzsol 16.
 Mosony 44.
 mozsár 16. 26. 27.

 Nagyszász 18. 19. 43.
 Neusatz 19.
 niksz dajcs 17.
 nyerfling 26.

 opp-mester 12.
 ord 14.

 ortály 27.
 ostrom 21. 27.

 pánkó 10. 22.
 — patak 19.
 pecze 9.
 peczér 36. 37. 39.
 példa 25.
 pele 21.
 pendely 11.
 pép 9. 25. 32.
 pillér 10.
 pintér 24.
 pip 9. 10. 24.
 pipic 9. 10. 24. 25. 32.
 pipike 24.
 pipite 24.
 polgár 11. 27. 42.
 pomp 28.
 ponc 28.
 pont 28.
 pór 11. 35. 36. 40.
 porkoláb 11. 12. 27.
 pőcze 9.
 pőróly 11. 23. 31. 36.
 pőtye 23.
 prém 23.
 prés 36.
 puska 17.
 puszpáng 38.

 rábsicz 36.
 ráf 36.
 rámol 36.
 réf 36.
 régely 25.
 rekken 13.
 rékli 26.
 rempely 8. 23.
 rénes-forint 32.
 rér 26.
 rét: ried 38.
 rét: rot 38.
 reter 25.
 rozmaing 21.
 rő 36.
 röjtő 32.
 rőt 38.
 rúd 20.
 ruha 44.
 ruta 34. 39.
 rütő 32. 39.

 sarjú 44.
 sínc 22.
 selejt 21.
 sémb 6.
 serét 26.
 sing 21. 24. 41.
 smuk 16.
 sneff 6.
 sódar 14. 26.

 soltész 26. 36.
 sonka 25.
 sóp 6.
 sróf 11. 36. 40.
 stekli 26.
 stomb 6. 7. 20. 23.
 stomb-súfár 6.
 Stomfa 7.
 stomp 7. 23.
 stoppol 9.
 stömpöly 7. 8. 23.
 suarc: sure 34.
 suffa 9.
 sunka 25.
 súrol 35.
 suviksz 17.
 svábel 24.

 sz = sc 39.
 Szala 44.
 szász 17. 18. 19. 20. 22. 23.
 43. 44. [43.
 — szász 16. 18. 19. 20. 42.
 Szászvilla 18.
 Szatmár 19. 43.
 szekrény 16. 21. 32. 42.
 szimat 42.
 szörpöl 27. 31.

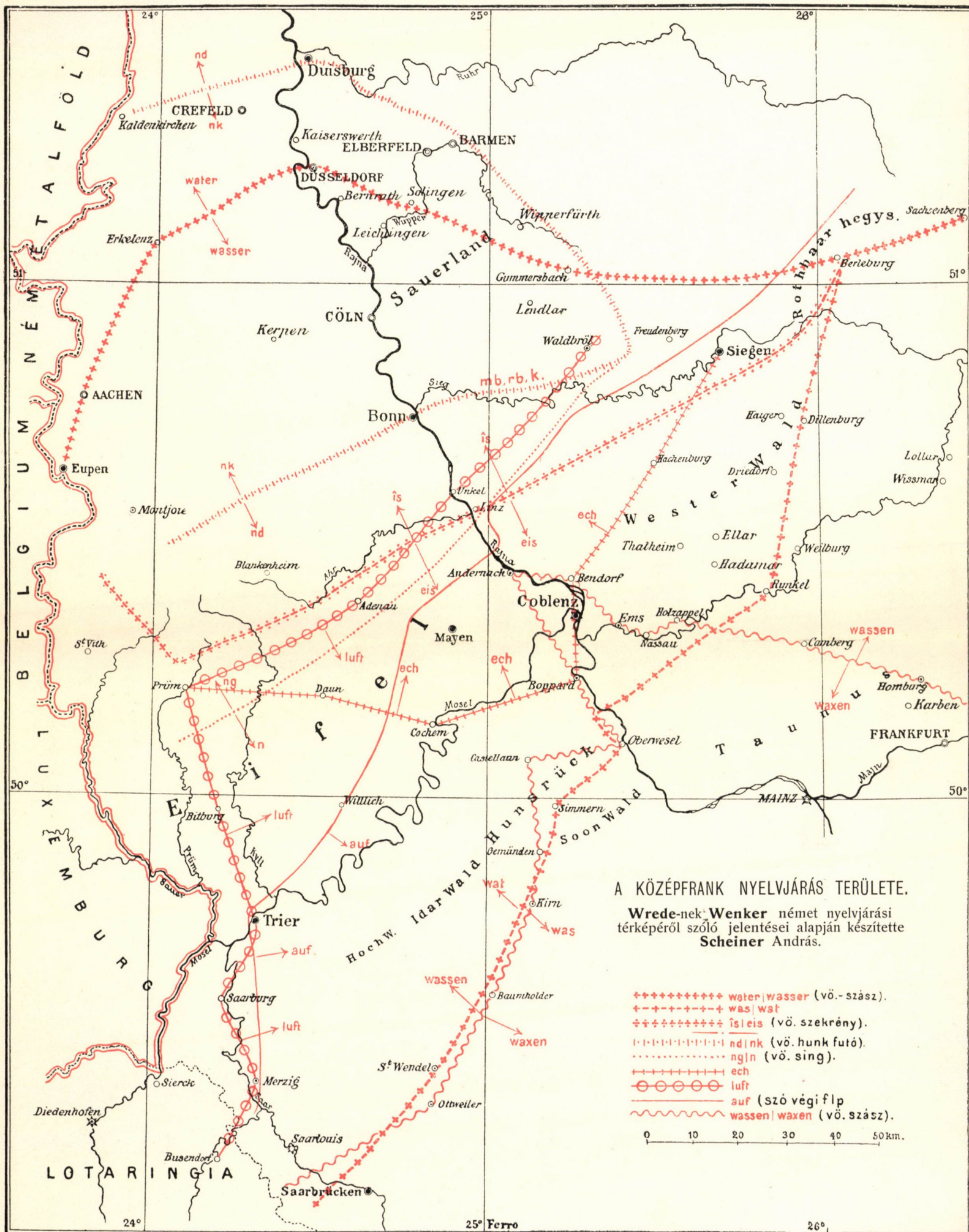
 tánc 22.
 tégely 25.
 tornúr 27.
 torony 21. 27. 41. 42.
 tőzsér 36.
 trafál 24.
 tromf 28.
 tuba 34. 39.

 Újvidék 19.
 Ungar-, 44.
 ű = iu 39.

 Várda 15. 19. 22. 43.
 várta 15.
 Velehrad 44.
 viheder 15. 23. 24.

 Zala 44. [42.
 zamat 13. 16. 29. 31. 41.
 zemes 25.
 zóborol 35. 40.
 zománe 16. 22. 42.
 zupás 9.

 zsémb 6. 7. 25.
 zsinór 34.
 zsomboly 28.
 zsomp 7. 28.
 zsompor 28.
 zsörtölődik 16.
 zsufa 9. 34. 39.
 zsúp 37.

A KÖZÉPFRAK NYELVJÁRÁS TERÜLETE.

Wrede-nek Wenker német nyelvjárási térképéről szóló jelentései alapján készítette Scheiner András.

- +++++ water|wasser (vö.-szász).
- +++++ was|wat
- +++++ is|eis (vö. szekrény).
- +++++ nd|nk (vö. hunk futó).
- +++++ ng|n (vö. sing).
- +++++ ech
- +++++ luft
- +++++ auf (szó végi flp)
- +++++ wassen|waxen (vö. szász).

0 10 20 30 40 50 Km.

- V. szám. Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett *Szász Károly* l. tagtól. 50 f. — VI. szám. Művészet és nemzetiség. *Bartalus István* l. tagtól. 40 f. VII. szám. Aeschylus. *Télffy Iván* lev. tagtól. 1 K 60 f. — VIII. szám. A mutató névmás hibás használata. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 20 f. — IX. szám. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. *Imre Sándor* l. tagtól 1 K 20 f. — X. szám. Béreczy Károly emlékezete. *Arany László* l. tagtól. (1875—1876.)
- VI. k.** I. szám. A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. *Mayr Auréltól* 20 f. — II. szám. A mandusk szertartásos könyve. *Bálint Gábortól*. 20 f. — A rómaiak satirájáról és satiráirókról. *Dr. Barna Ignác* l. tagtól 40 f. — IV. szám. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. *Goldsiher Ignác* l. tagtól. 1 K. — V. Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött. *Szász Károly* r. tagtól. 20 f. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilágyi István* l. tagtól. II. *Vaszary Kozoltól*. III. *Révész Imre* l. tagtól. 1 K 20 f. — VII. Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. *Bartalus István* l. tagtól 20 f. — VIII. A mordvaiak történelmi viszonyatai. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 40 f. — IX. Eranos. *Télffy Iván* l. tagtól. 40 f. — X. Az ik-es igékről. *Joannovics György* l. tagtól 80 f. (1876.)
- VII. k.** I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1 K. — II. Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasonlítása. *Budenz József* r. tagtól. 20 f. — III. Lessing (székfoglaló). *Zichy Antal* l. tagtól. 40 f. — IV. Kapcsolat a magyar és szuomi irodalom között. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 20 f. — Néhány ösműveltségi tárgy neve a magyarban. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 60 f. — VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. *Télffy Iván* l. tagtól. Ara 60 f. — VII. A nevek uk és ük személynagairól. *Imre Sándor* l. tagtól. 40 f. — VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — IX. A török-tatár nép primitív kultúrájában az égi testek. *Vambéry Ármintól*. 20 f. — X. Batori László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) *Volf Györgytől*. 20 f.
- VIII. k.** I. Corvin-codexek. *Dr. Ábel Jenőtől*. 1 K 20 f. — II. A mordvaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 1 K. — III. Oroszlapp utazásomból. *Dr. Genetz Arvidtól*. 40 f. — IV. Tanulmány a japáni művészet-ről. *Gr. Zichy Ágosttól*. 2 K. — V. Emlékbeszéd Pázmáni Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. A születése századik évfordulóján, Pázmádon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta *Szász Károly* r. t. 20 f. — VI. Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — VII. Az úgynevezett lágy aspiraták phoneticus értékéről az ó-ind-ban *Mayer Auréltól*. 1 K 20 f. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. *Dr. Ábel Jenőtől*. 1 K 60 f. — IX. Ujperzsa nyelvjárások. *Dr. Pozder Károlytól*. 1 K. — X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló *Imre Sándortól*. 60 f.
- IX. k.** I. Emlékbeszéd Schiemer Antal k. tag felett. *Budenz J.* r. tagtól. 20 f. — II. A Boro-Budur Jáva szigeten. *Dr. gr. Zichy Ágost* l. tagtól 80 f. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — IV. A hunnok és avarok nemzetisége. *Vambéry Ármint* r. tagtól. 60 f. — A Kín- vagy Petrarka-codex és a kínok. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 60 f. — VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag. felett. *Szász Károly* r. tagtól. 10 f. — VII. Ós vallásunk főistenei. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 80 f. — VIII. Schopenhauer esztetikája. *Dr. Ruzsicska Kálmántól*. 20 f. — IX. Ós vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. *Barna F.* l. tagtól. 60 f. — X. Lessing mint philologus. *Dr. Kont Ignác*tól. 60 f. — XI. Magyar egy házi népének a XVIII. századból. Székfoglaló. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 1 K. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 40 f.
- X. k.** I. A jelentésán alapvonalai. Az alakokban kifejezett jelentések. (Székfoglaló.) *Simonyi Zsigmond* l. tagtól. 60 f. — II. Etzelburg és a magyar hünmonda. (Székfoglaló.) *Heinrich Gusztáv* l. tagtól. 40 f. — III. A M. T. Akadémia és a szémi irodalmi társaság. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — IV. Ertsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) *Joannovics György* t. tagtól. 60 f. — V. Baranyai Decei János és Kis-Viczay Péter közmondásai. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 f. — VI. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusai-val. Miveltégtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlító tropikájához.) *Dr. Petz Vilmostól*. 1 K 20 f. — Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. *Szász Károlytól*. 20 f. — VIII. Cationale et Passionale Hungaricum. *Bogisich Mihálytól*. 60 f. — IX. Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. *Jakab Elektől*. 1 K. — X. Emlékbeszéd Klein Lipót Gyula kültag felett. *Dr. Heinrich Gusztáv*tól. 80 f. — XI. Ujabb adalékok a magyar zene történelméhez. *Bartalus Istvántól*. 80 f. — XII. A magyar romanticismus. *Bánóczy Józseftől*. 20 f. — XIII. Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. *Bartalus Istvántól*. 80 f.
- XI. k.** I. Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 40 f. — II. Újgörög irodalmi termékek. *Dr. Télffy Iván* l. tagtól. 80 f. — III. Középkori görög verses regények. *Dr. Télffy Iván* l. tagtól. 60 f. — IV. Idegen szók a görögben és latinban. *Dr. Pozder Károlytól*. 1 K. — V. A csu-

- sokról. *Vámbery Armin* r. tagtól 60 f. — VI. A számlálás módjai és az év hónapjai. *Hunfalvy Pál* r. tagtól 40 f. — VII. Telegli Miklós mester magyar katechizmusa 1562-ik évből. *Majláth Béla* l. tagtól. 20 f. — VIII. Káldi György nyelve. *Dr. Kiss Ignác*tól. 1 K. — IX. A muhammedán jogtudomány eredetéről. *Goldziher Ignác* l. tagtól 20 f. — X. Vámbery Armin «A magyarok eredete című műve néhány főbb állításának bírálata. *Barna Ferdinánd* l. tagtól 1 K 20 f. — XI. A nyelvefejlődés történelmi folytonossága és a nyelvőr. *Ballagi Mór* r. tagtól. 40 f. — XII. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom Hunfalvy Pál bírálati megjegyzéseire. *Vámbery Armin* r. tagtól. 60 f.
- XII. k.** 1. Seneca tragédiái. *Dr. Kont Ignác*tól. 1 K 20 f. — II. Szombatos codexek. *Dr. Nagy Sándor*tól. 60 f. — III. A reflexiv és valláserkölcsei elem a költészetben s Longfellow. Székkfoglaló. *Szász Béla* l. tagtól. 60 f. — IV. A belviszonyragok használata a magyarban. *Kúnos Ignác* és *Munkácsy Bernáttól*. 1 K. — V. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. *Vámbery Armin* r. tagtól. 1 K. — VI. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? *Volf György* l. tagtól. 1 K. — VII. A kasztamuni-i török nyelvjárás. *Irta Thury József*. 1 K. — VIII. Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. *Télffy Iván* l. tagtól. 40 f. — IX. Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. *Kálmány Lajostól*. 40 f. — X. A mondat dualizmusa. *Brassai Sámuel*tól. 1 K 20 f. — XI. A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. *Gr. Kuun Géza* t. tagtól. 80 f. — XII. Isota Nogarola. *Abel Jenő*tól. 1 K.
- XIII. k.** 1. Kudrun, a monda és az eposz. *Heinrich G.* l. tagtól. 80 f. — II. A votják nép multja és jelene. *Barna F.* l. tagtól. 60 f. — III. Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. *Goldziher I.* l. tagtól. 80 f. — IV. A homeroszi Demeter-hymnusról. *Abel Jenő* l. tagtól. 1 K. — V. A votjakok pogány vallásáról. *Barna Ferdinánd* l. tagtól. 40 f. — VI. A régi magyar nyelv szótára. *Szarvas Gábor* r. tagtól. 20 f. — VII. Egy kis viszhang Vámbery Armin ur válaszára. *Budenz J.* r. tagtól. 40 f. — VIII. Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. *Szily Kálmán* r. tagtól. 20 f. — IX. Szegedi Lénárt énekeskönyve. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 1 K. — X. Szórendi tanulmányok. I. rész. *Joannovics György*tól. 60 f. — XI. A kisebb görög tragikusok tropusai *Petz Vilmostól*. 20 f. — XII. Heraclius. Rankavis Leon hellén drámája. *Télffy Ivántól*. 60 f.
- XIV. k.** 1. Az ó- és középkori Terentius biographiák. *Abel Jenő*tól. 80 f. — II. Szórendi tanulmányok. II. rész. *Joannovics György*tól. 80 f. — III. A mordva nép házassági szokásai. *Barna F.* l. tagtól. 60 f. — IV. Jelentés újhellén munkákról. *Télffy Iván* l. tagtól. 60 f. — V. Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. *Kálmány Lajostól*. 20 f. — VI. Etymologium magnum Romaniae. *Putnoky Miklóstól*. 40 f. — VII. A magyar szótók. *Simonyi Zsigmond*tól. 60 f. — VIII. A nyelvújítás történetéhez. *Simonyi Zsigmond*tól. 40 f. — IX. Szórend és accentus. *Brassai Sámuel* t. tagtól. 80 f. — X. Három franczia hellenista és a volapük. *Télffy Iván* l. tagtól. 40 f. — XI. Enhemeri reliqua. *Nemethy Gézá*tól. 1 K 20 f. — XII. Gáti István steganographiája, kapcsolatban a modern stenographiával. *Vikár Bélától*. 80 f.
- XV. k.** 1. Az iszlám vallásos mozgalmak az első négy században. *Dr. Schreiner Márton*tól. 60 f. — II. André Chénier költészete. *Haraszi Gyulától*. 3 K. — III. Kombináló szóalkotás. *Simonyi Zsigmond*tól. 80 f. — IV. Az aranyosszéki mohácsi nyelvemlékek. *Hunfalvy Páltól*. 30 f. — V. Psychiatria és politika. *Zichy Antaltól*. 20 f. — VI. Újabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. *Télffy Ivántól*. 1 K 20 f. — VII. A magyar zene tudományos tárgyalása. *Ponori Thewrewek Emiltől*. 40 f. — VIII. A hangsúly a szláv nyelvekben. *Asbóth Oszkártól*. 1 K 60 f. — IX. A nyelvújítás és az idegenszerterések. *Simonyi Zsigmond*tól. 1 K 20 f. — X. Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül. *Télffy Ivántól*. 80 f. — XI. Tanulmányok az újabbkori persa irodalom történetéből. *Dr. Kégl Sándortól*. 3 K. — XII. Újabb adatok a kún Petrarca-Codexhez. *Gróf Kuun Gézá*tól. 30 f.
- XVI. k.** 1. A besztercei szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. *Finály Henrik*tól. 4 K. — II. A pogány arabok költészetének hagyománya. (Székkfoglaló.) *Goldziher Ignác*tól. 1 K 20 f. — III. A szláv szók a magyar nyelvben. *Asbóth Oszkártól*. 90 f. — IV. Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról. *Pecz Vilmostól*. 60 f. — V. Új-görög munkák ismertetése. *Télffy Ivántól*. 40 f. — VI. Két új-görög nyelvtan magyarul és a mai görög verstan. *Télffy Ivántól*. 40 f. — VII. A Marmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. *Szamota Istvántól*. 1 K. — VIII. Guarinus és Janus Pannonius. *Hegedűs Istvántól*. 1 K 60 f. — IX. Kisázsia török dialektusairól. (Székkfoglaló.) *Dr. Kúnos Ignác*tól. 90 f. — X. Dicsének Jacobus Ant. Marcellusra. *Irta Janus Pannonius*. *Hegedűs Istvántól*. (Székkfoglaló.)
- XVII. k.** 1. Egyiptologiai tanulmányok a chronologia köréből. *Dr. Mahler Edd*tól. 30 f. — 2. Nasreddin hodsa tréfái. *Kúnos Ignác*tól. 3 K. — 3. A perzsa népdal. *Dr. Kégl Sándortól*. 90 f.